הענריק קראָשטשאָר
הענריק זימלער

דער ייִדישער ביח־עולם אין וואַרשע

Henryk Kroszczor
Henryk Zimler

CMENTARZ ŻYDOWSKI W WARSZAWIE
JEWISH CEMETERY IN WARSAW

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Państwowe Wydawnictwo Naukowe
Warszawa 1983

Okładkę, obwolutę i stronę tytułową projektował
(cover, jacket and title-page designed by)

Andrzej Pilich

Autorzy zdjęć (photographs by)

Monika Krajewska (Nr 1, 6, 9, 10, 13, 17, 20, 23, 24, 27, 30), *Włodzimierz Praszek* (Nr 4, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 28, 29), *Ryszard Ziemak* — obwoluta (jacket)

Redaktor wydawnictwa (edited by)

Danuta Wilanowska

Redaktor techniczny (lay-out)

Danuta Jezierska-Żaczek

Tłumaczenie na język angielski (English translation)

Mieczysław Sierpiński

Tłumaczenie na język żydowski (Jewish translation)

Efraim Efros

Wydano staraniem Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce (edited at the expense of the Jewish Historical Institute in Poland).

Druk wykonano na papierze stanowiącym dar Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego w Warszawie (printed on paper offered by the British and Foreign Bible Society in Warsaw).

© Copyright by
Państwowe Wydawnictwo Naukowe
Warszawa 1983

ISBN 83-01-04304-0

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE — WARSZAWA 1983

Wydanie I. Nakład 3500+200 egz. Ark. wyd. 6,5. Ark. druk. 5,75+2 ark. wkł. kredowych. Papier offsetowy kl. III, 80 g. z importu. Oddano do składania w październiku 1982 r. Podpisano do druku w lutym 1983 r. Druk ukończono w marcu 1983 r. Zam. nr 976 M-17/39. Cena zł 120,—

OLSZTYŃSKIE ZAKŁADY GRAFICZNE

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ZARYS DZIEJÓW CMENTARZA

Cmentarz przy ulicy Okopowej 49 jest dziś jedynym żydowskim cmentarzem w Warszawie. Założony został na początku dziewiętnastego wieku. Był wtedy drugim obok istniejącego już od kilkudziesięciu lat cmentarza na Pradze (przedmieście Warszawy).

Pierwszy cmentarz żydowski dla mieszkańców Pragi i okolicznych osiedli założony został w 1780 r. W tym okresie Żydzi nie mieli jeszcze prawa zamieszkiwania w Warszawie. Cmentarz na Pradze powstał z inicjatywy Józefa Samuela Jakubowicza (od imienia ojca), popularnie zwanego Szmulem Zbytkowerem. Prawdopodobnie urodził się on we wsi Zbytki leżącej dziś w obrębie Wielkiej Warszawy, przy Wale Miedzeszyńskim. Był człowiekiem bardzo zamożnym, założycielem domu bankowego, właścicielem różnych przedsiębiorstw oraz dostawcą wojskowym. W dowód uznania, król Stanisław August Poniatowski podarował Szmulowi Zbytkowerowi skrawek swego majątku Targówek tuż za ówczesną Pragą i zezwolił na założenie tam cmentarza mającego 150 łokci długości i tyleż szerokości, a także na wybudowanie domu dla duchownego.

Cmentarz ten istniał aż do okresu okupacji hitlerowskiej. Pochowany tam jest jego założyciel, po którym została nazwa części dzisiejszej Pragi zwanej Szmulowizną. Z wybitnych osobistości, spoczywających na tym cmentarzu, należy wspomnieć Abrahama Sterna (1769—1842), jednego z twórców maszyny matematycznej, zaprzyjaźnionego ze Stanisławem Staszicem.

Cmentarz przy ulicy Okopowej, którego obszar wynosi około 30 ha, podzielony jest na ulice, kwatery i rzędy. Kwater jest ponad 100. Przed wybuchem wojny 1939 r. pochowanych tu było około 150 tysięcy zmarłych. Przy alei głównej w głębi cmentarza zwracają uwagę wzniesienia, które usypano na starych kwaterach, po usunięciu znajdujących się tam wtedy nagrobków. Było to konieczne z powodu ciasnoty i braku możliwości powiększenia terenu (sytuacja taka powstała około 1915 r.).

W ciągu wielu lat, w myśl tradycji religijnych, zmarłych mężczyzn i kobiety chowano w oddzielnych kwaterach.

Na wielu nagrobkach widnieją figury symboliczne: lwy, jelenie, roś-

liny, młode drzewa złamane w połowie, gdy zmarły był człowiekiem młodym. Na pomnikach potomków rodu kapłanów (kohenów) — dłonie złączone w geście błogosławieństwa. Na innych — ręce trzymające dzban wody, którą polewano dłonie kapłanowi świadczą, iż zmarły pochodził z pokolenia Lewi (imię jednego z synów patriarchy Jakuba). Obowiązkiem lewitów, w myśl tradycji religijnej, było bowiem usługiwanie kapłanom. Wyryta na pomniku ręka wrzucająca do skarbonki monetę wskazuje, że zmarły był dobroczyńcą; kilka ustawionych obok siebie ksiąg oznacza, że spoczywa tu człowiek uczony.

Kształt pomników zmieniał się. Początkowo, w myśl przepisów religijnych, był on jednolity: wysoki kamień, zakończony łukiem. Z biegiem lat ludzie zamożni, a zwłaszcza ulegający duchowi czasu, stawiali swym bliskim pomniki w stylach epoki. Większość grobów zwrócona jest na wschód, ku Jerozolimie. Napisy na pomnikach, oprócz danych o zmarłych, często zawierają fragmenty psalmów. Zwracają uwagę mauzolea, po hebrajsku „ohele", co znaczy dosłownie — namioty. Ustawione są one na grobach znanych i poważanych rabinów. Przy ohelach pobożni odprawiali co pewien czas wspólne modły i składali ofiary na cele religijne lub dla ubogich. Już w kwaterze pierwszej, na wprost bramy wejściowej, wyróżnia się spośród innych ohel pierwszego rabina Warszawy Salomona Zalmena Lifszyca, zmarłego w pierwszej połowie ubiegłego stulecia. Obok skromniejszy ohel rabina Pragi Muszkata, zmarłego w 1868 r. W głębi cmentarza pozostało jeszcze około dziesięciu rozpadających się ohelów (m. in. rabinów z Brześcia, Mogielnicy, Modrzyc oraz przedmieścia Warszawy, Pelcowizny).

Pierwszy napis w języku polskim został wyryty dopiero w 1855 r. na grobie dyrektora Szkoły Rabinów Antoniego Eisenbauma. Później napisy były już mieszane, polskie, rzadziej w języku jidysz (żydowskim); są również pojedyncze w języku niemieckim i rosyjskim (z okresu zaborów).

Najstarszy jest grób Junghofowej, zmarłej w 1804 r. wdowy po kupcu i obywatelu miasta Warszawy, odnowiony kilkadziesiąt lat później (kwatera 9, rząd 9).

Często można spotkać tu pomniki wykonane przez znanych w swoim czasie artystów rzeźbiarzy: Dawida Frydlendera, Mieczysława Lubelskiego, Abrahama Ostrzegę, Feliksa Rubinlichta, Henryka Stifelmana.

Niektóre grobowce są pomnikami o dużej wartości artystycznej. Między innymi grobowiec Bera Sonnenberga, syna Szmula Zbytkowera, protoplasty znanego rodu Bergsonów. Płaskorzeźby na grobowcu przedstawiają z jednej strony scenę o motywach biblijnych „Nad rzekami Babilonu", a z drugiej — fragment zakątka Pragi i posiadłości potomków

Zbytkowera. Pomnik ten wzniesiony w 1831 r. jest dziełem Dawida Frydlendera.

Mauzoleum trzech wybitnych żydowskich pisarzy: Pereca, Dinezona i An-skiego ma kształt kaplicy, przed którą ustawiono dwa skrzydlate lwy. Wewnątrz, w kopule — płaskorzeźba wyobrażająca przepowiednie proroka Izajasza „O mającym nastąpić dniu pojednania". Twórcą pomnika, wzniesionego w 1924 r., jest Abraham Ostrzega.

Na cmentarzu przy ul. Okopowej spoczywają ludzie zasłużeni dla rozwoju kraju w wielu dziedzinach życia oraz dla społeczeństwa żydowskiego: Szymon Askenazy — jeden z najwybitniejszych historyków polskich i dyplomata; Samuel Dickstein — matematyk, historyk nauki, profesor Uniwersytetu Warszawskiego; Samuel Orgelbrand — wydawca pierwszej w języku polskim wielotomowej encyklopedii powszechnej; Edward Flatau, Samuel Goldflam, Zygmunt Bychowski, znakomici lekarze społecznicy. Przed pomnikiem Ludwika Zamenhofa, twórcy esperanta, spotykają się często zwolennicy tego języka z różnych krajów.

Na cmentarzu tym znajdziemy też pomniki kilku pokoleń współtwórców przemysłu i handlu w Polsce: Natansonów, Epsteinów, Toeplitzów, Bersohnów, Wawelbergów, Fajansów. Byli wśród nich filantropi popierający szczodrą ręką rozwój kultury i oświaty.

Przechodząc aleją główną zatrzymajmy się przed pomnikiem Henryka Wohla, członka podziemnego Rządu Narodowego w okresie powstania styczniowego. Na krańcach cmentarza pochowani są żołnierze polegli w wojnie 1920 r. Nieco bliżej, w kwaterze 3 zwraca uwagę pomnik żołnierzy i oficerów poległych w wojnie z Niemcami we wrześniu 1939 r.

W pobliżu mauzoleum trzech żydowskich pisarzy znajduje się grobowiec Estery Racheli Kamińskiej, „matki sceny żydowskiej", wzniesiony w 1926 r.

Wiele jest na cmentarzu pomników okazałych lub skromnych, poświęconych tym, którzy walczyli o sprawiedliwość społeczną i postęp. Oto niektóre z nich: nagrobek Stanisława Mendelsona, towarzysza walki Ludwika Waryńskiego, współtwórcy polskiego ruchu robotniczego, pomnik Feliksa Perla, wybitnego działacza Polskiej Partii Socjalistycznej, posła na Sejm, oraz groby czołowych działaczy żydowskiej partii socjalistycznej BUND — Józefa Izbickiego, pseud. „Michalewicz", i Józefa Leszczyńskiego pseud. „Chmurner". W 1939 r. żyło w Warszawie 350 tysięcy Żydów. Tu hitlerowscy okupanci utworzyli największe w okupowanych przez siebie krajach getto. Cmentarz przy ulicy Okopowej był już poza tą „dzielnicą zamkniętą". W samym końcu alei głównej, gdzie kończą się groby — zaczyna się przestrzeń porośnięta aż do muru wysoką trawą. Nie ma tam już żadnych tablic. W tym miejscu chowano wszystkich,

którzy zmarli jeszcze przed likwidacją getta — z głodu, na tyfus, w opuszczonych mieszkaniach lub na ulicy. Pracownicy bractwa pogrzebowego codziennie wychodzili z wózkami ręcznymi, zbierali z ulic ciała, układali je stosami na wózkach, następnie przecinali jezdnię ulicy Okopowej, wchodzili na cmentarz, który był po tzw. aryjskiej stronie, i grzebali zmarłych.

Zatrzymajmy się przy nagrobku prezesa gminy żydowskiej Adama Czerniakowa, który od jesieni 1939 r. aż do 22 lipca 1942 r. „zarządzał" ludźmi zamkniętymi w getcie, w myśl praw narzuconych przez hitlerowców. Gdy Niemcy zażądali od niego, aby przygotował transporty ludzi celem „wysłania" ich z Warszawy, popełnił samobójstwo. Na pomniku wyryto w języku polskim i hebrajskim werset z przepowiedni proroka Ezechiela i fragment z wiersza Norwida, kończący się słowami: „... Więc mniejsza o to, w jakiej spoczniesz urnie /bo grób twój jeszcze odemkną powtórnie/ inaczej głosić będą twe zasługi...!"

Przy głównej alei, w pobliżu pomnika A. Czerniakowa — symboliczne pomniki bohaterów powstania w getcie wiosną 1943 r., m. in. działaczy BUNDu. Oto wyprostowany mężczyzna z karabinem w jednej i granatem w drugiej wzniesionej ręce, u pasa ma ładownicę, u boku torbę z mapami, pierś opasuje mu rzemień.

Hitlerowcy nie zdążyli zniszczyć cmentarza przy Okopowej. Nie ma tu już jednak śladów po domu przedpogrzebowym i po wielu urządzeniach niezbędnych we wszystkich miejscach wiecznego spoczynku. Obecny stan cmentarza był i jest przedmiotem głębokiej troski wielu ludzi.

Przewodnik po cmentarzu, przygotowany przez zasłużonego działacza społecznego Henryka Kroszczora (przy pomocy autora wstępu), zawiera około stu krótkich życiorysów osób szczególnie godnych przypomnienia. W niektórych biogramach brak dokładnej informacji o miejscu spoczynku tych osób, nie udało się bowiem dotychczas odszukać ich grobów.

Autor tych słów oparł się na pracach Leona Przysuskiera *Cmentarze żydowskie w Warszawie* (1936 r.) oraz dr Ignacego Schipera *Cmentarze żydowskie w Warszawie* (1938 r.)

Henryk Zimler

BIOGRAMY

Samuel ADALBERG 1868—1939

Z wykształcenia i zamiłowania filolog, w 1883 r. przystąpił do opracowania przysłów polskich w postaci monumentalnej *Księgi przysłów polskich*, która ukazała się w roku 1894. Dzieło to, zawierające 300 tysięcy przysłów podstawowych i drugie tyle wariantów, było podsumowaniem dorobku czterech stuleci w tej dziedzinie. Dzięki niemu większość materiałów, sięgających nieraz średniowiecza, a zawartych w niedostępnych rękopisach i drukach, stała się własnością powszechną, zarówno polską jak i światową.

Współcześnie, w oparciu o dzieło Adalberga, zespół redakcyjny pod kierownictwem prof. Juliana Krzyżanowskiego wydał *Nową księgę przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich.*

Szymon AN-SKI (Salomon Zanwel RAPAPORT) 1863—1920

Pisarz i badacz folkloru żydowskiego. Pod wrażeniem rewolucji 1905 r. napisał *Di szwue* [Przysięga]. Pieśń ta stała się hymnem żydowskich socjalistów. W 1919 r. ukazał się dramat obyczajowy An-skiego *Dybuk*, tłumaczony na kilka języków, grany po dzień dzisiejszy na wielu scenach świata. Zbiór dzieł An-skiego w piętnastu tomach wydany został w okresie międzywojennym w Warszawie.

Mauzoleum jest dziełem Abrahama Ostrzegi.
Kwatera 44, rząd 1 (we wspólnym grobowcu z I. L. Perecem i J. Dinezonem).

Szymon ASKENAZY 1867—1935

Historyk, dyplomata. Profesor uniwersytetu we Lwowie w latach 1902—1914. Podczas I wojny światowej był członkiem komitetu pomocy ofiarom wojny na ziemiach polskich, w latach 1920—1923 — pierwszym polskim ministrem pełnomocnym przy Lidze Narodów w Genewie.

Badał dzieje Polski z końca osiemnastego i pierwszej połowy dziewiętnastego wieku, zajmował się historią stosunków międzynarodowych i dyplomacji. W dziełach swoich podkreślał żywotność narodu przejawiającą się w uporczywej walce o odzyskanie niepodległości. Był wychowawcą wielu historyków. Główne jego dzieła: *Książę Józef Poniatowski, Rosja, Polska 1815—1930, Łukasiński, Napoleon a Polska.* Wydana przezeń w 1919 r. rozprawa *Gdańsk a Polska* (tłumaczona na kilka języków) przekonywająco uzasadniała prawa Rzeczypospolitej do tego miasta.
Kwatera 10, rząd 6.

Majer BAŁABAN 1877—1942

Historyk, pedagog, publicysta, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, organizator i dyrektor Szkoły Rabinów w Warszawie, współtwórca i rektor Instytutu Nauk Judaistycznych. Niestrudzony badacz i popularyzator historii powszechnej Żydów, a szczególnie dziejów Żydów w Polsce. Pisał w językach: polskim, żydowskim i hebrajskim. Główne prace: *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868, Zabytki historyczne Żydów w Polsce* oraz trzytomowe dzieło *Historia i literatura żydowska, Bibliografia historii Żydów w Polsce w latach 1900—1930.*
Kwatera 9, rząd 10.

Michał BERGSON 1831—1919

Działacz społeczny, filantrop, potomek Szmula Zbytkowera — założyciela cmentarza żydowskiego na Pradze, prezes Gminy Starozakonnych w Warszawie w latach 1896—1918, opiekun wielu stowarzyszeń społecznych, m. in. szkoły rolniczej dla młodzieży w Częstoniewie w pobliżu Grójca. Inicjator budowy gmachu dla szkół i instytucji przy ul. Jagiellońskiej (o czym informuje tablica pamiątkowa).
Kwatera 33, rząd 10.

Ignacy BERNSTEIN 1836—1909

Zbieracz przysłów, współtwórca biblioteki przy wielkiej synagodze w Warszawie. Swoją prywatną bibliotekę, bogaty zbiór dzieł o przysłowiach przekazał Akademii Umiejętności w Krakowie. Znajduje się ona obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej.

Majer BERSOHN 1787—1873

Senior rodziny filantropów i działaczy społecznych, twórca fundacji szpitala dla dzieci przy ul. Śliskiej noszącego nazwę Bersonów i Baumanów (obecnie szpital im. Dzieci Warszawy), opiekun Szkoły Rabinów i szpitala żydowskiego.
Kwatera 26, rząd 2.

Mathias BERSOHN 1824—1908

Kolekcjoner dzieł sztuki i kultury. Ofiarował je w 1904 r. Gminie Żydowskiej. Stały się one zaczątkiem Muzeum Starożytności Żydowskich jego imienia. Pozostałe zbiory przejęło później Muzeum Narodowe w Warszawie. Autor prac z tego zakresu.
Kwatera 26, rząd 2.

Jan BERSON 1829—1913

Przemysłowiec, obywatel ziemski, filantrop, prezes Komitetu Budowy Wielkiej Synagogi w Warszawie, kurator szkoły rolniczej dla młodzieży żydowskiej w Częstoniewie, fundator ochronek i kolonii dla dzieci bez różnicy wyznania.

Kwatera bojowników BUNDu w getcie warszawskim

Pomnik zbiorowy bojowników getta — członków BUNDu i młodzieżowej organizacji tej partii — CUKUNFT.

Abrasza BLUM 1905—1943

Inżynier, czołowy działacz podziemnego BUNDu w getcie warszawskim. Zginął bohaterską śmiercią podczas powstania w kwietniu 1943 r.
Kwatera 20 — główna aleja.

Zygmunt BYCHOWSKI 1865—1934

Wybitny lekarz-neurolog, ordynator szpitala Przemienienia Pańskiego (1892—1912), przewodniczący żydowskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego „Brijus-Zdrowie", ławnik Magistratu m. Warszawy.

Nagrobek jest dziełem Abrahama Ostrzegi.
Kwatera 10, rząd 4.

Gabriel CENTNERSZWER 1841—1917

Księgarz, wydawca, uczestnik powstania 1863 r., wydał ponad 200 książek. Z jego inicjatywy ukazał się pierwszy elementarz dla dzieci żydowskich do nauki języka polskiego.

Izaak CYLKOW 1841—1908

Kaznodzieja, podczas uroczystego otwarcia Wielkiej Synagogi w Warszawie, w obecności carskiego gubernatora odważył się wygłosić kazanie w języku polskim. Był pierwszym żydowskim tłumaczem Biblii na język polski; opublikował zbiór swoich *Kazań i Nauk*. W pogrzebie jego brali również tłumny udział Polacy.

Adam CZERNIAKÓW 1880—1942

Inżynier, działacz polityczny i społeczny, prezes Centralnego Związku Rzemieślników Żydów; senator Rzeczypospolitej w latach 1931—1935, przewodniczący Żydowskiej Gminy Wyznaniowej. Podczas okupacji (do lipca 1942 r.) prezes Rady Starszych (Judenrat), utworzonej przez hitlerowców instytucji o charakterze administracyjnym, powołanej do wykonywania nakazów okupanta. Zmuszony przez gestapo, 22 lipca 1942 r., do podpisania obwieszczenia o przymusowym wysiedleniu Żydów, popełnił samobójstwo na znak protestu, zdając sobie sprawę z tego, iż wysiedleni zostaną deportowani do obozów zagłady.

Na pomniku — fragment utworu Norwida „Coś ty Atenom zrobił" oraz cytat w języku hebrajskim z księgi proroka Ezechiela (Ezechiel XVI, 6).
Kwatera 10, rząd 3—4.

Chaim DAWIDSON 1760—1854

Naczelny rabin Warszawy w latach 1839—1854, znany z głębokiej wiedzy judaistycznej. W okresie powstania listopadowego inicjator pomocy dla uczestników walk. Uważając, iż Żydzi winni znać język polski, wyraził zgodę na tłumaczenie modlitewników hebrajskich.

Samuel DICKSTEIN 1851—1939

Matematyk, historyk nauki, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, autor wielu prac, członek towarzystw naukowych w kraju i za granicą. Kurator Muzeum Gminy Żydowskiej im. M. Bersohna.

Jakub DINEZON 1856—1919

Pisarz, twórca powieści sentymentalnej w języku żydowskim, poczytny dzięki przystępnemu i barwnemu językowi, autor wielu opowiadań dla dzieci. Najbardziej znane jego utwory: *Der szwarcer jungermancik, Josełe, Kinderisze neszumes.*

Mauzoleum projektował Abraham Ostrzega.
Kwatera 44, rząd 1 (we wspólnym grobowcu z J. L. Perecem i Sz. L. An-skim).

Antoni EISENBAUM 1791—1852

Dyrektor Szkoły Rabinów w Warszawie, zwolennik ruchu oświecenia „Haskala". W latach 1823—1824 wydawał czasopismo w języku polskim i niemieckim „Dostrzegacz nadwiślański" (Der Beobachter an der Weichsel), w którym występował jako rzecznik równouprawnienia ludności żydowskiej.
Kwatera 1, rząd 2.

Jakub EPSTEIN 1771—1843

Założyciel znanego rodu przemysłowców i działaczy gospodarczych. Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej. Opiekun i ofiarodawca na rzecz budowy szpitala żydowskiego oraz synagogi przy ul. Daniłowiczowskiej.
Kwatera 9, rząd 10.

FAJANSOWIE
Maurycy 1827—1897

Syn wybitnego rysownika i litografa Maksymiliana Fajansa, przemysłowiec, rozbudował Towarzystwo Żeglugi Rzecznej na Wiśle, którego był właścicielem. Na pomniku symbolizującym żeglugę widnieje koło statku z wiosłem i kotwicą.
Kwatera 40, rząd 11.

Paulina z Lindauów, zmarła w 1857 r.
Jeden z bardziej oryginalnych pomników cmentarza.
Kwatera 3.

Leon FEINER 1885—1945

Prawnik, przed wojną 1939 r. działacz BUNDu w Krakowie, w latach okupacji, pod pseudonimem „Mikołaj" był wiceprzewodniczącym Rady Pomocy Żydom „Żegota", tajnej organizacji społecznej, utworzonej przy Delegaturze Rządu na Kraj, udzielającej pomocy Żydom ukrywającym się oraz izolowanym w gettach i obozach.
Kwatera BUNDU przy głównej alei.

Edward FLATAU 1868—1932

Współtwórca neurologii polskiej, autor wielu pionierskich prac w tej dziedzinie. Jego zasługą była m.in. rozbudowa szpitala żydowskiego w Warszawie. Członek wielu instytucji naukowych w kraju i za granicą.
Twórcą nagrobka jest Mieczysław Lubelski.
Kwatera 10, rząd 3.

Azriel Natan FRENK 1863—1924

Publicysta i historyk, współpracował z pismami polskimi i hebrajskimi. Autor prac: *Wojny napoleońskie, Z przeszłości żydowstwa warszawskiego, Z dziejów cenzury ksiąg żydowskich.* Przełożył na język żydowski: *Faraona* B. Prusa oraz *Ogniem i Mieczem* i *Potop* H. Sienkiewicza.
Kwatera 44, rząd 1.

Jan GLÜCKSBERG 1784—1859

Brat Natana, wydał wiele książek, kalendarzy i czasopism. M.in. *Encyklopedia obrazowa systematyczna, Przewodnik po Warszawie.* Członek Rady Opiekuńczej Szpitala Starozakonnych w Warszawie. W czasie powstania listopadowego był członkiem Stołecznej Rady Narodowej.

Natan GLÜCKSBERG 1780—1831

Księgarz i wydawca, protoplasta rodu zasłużonego dla kultury pol-
 skiej. Wydał około 200 książek oraz czasopisma: „Pamiętnik Warszaw-

ski" i „Gazeta Literacka". Występował do władz państwowych domagając się równouprawnienia dla ludności żydowskiej.

Samuel GOLDFLAM 1852—1932

Lekarz neurolog, jeden z pionierów badań układu nerwowego. Prezes Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, współtwórca Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej (TOZ) i sanatorium dla chorych psychicznie „Zofiówka" w Otwocku.
Kwatera 33, rząd 11.

Paweł GOLDKRAUT 1898—1978

Inżynier, budowniczy dróg i mostów. Podczas pierwszej wojny światowej wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Po 1945 r. brał czynny udział w odbudowie wielu gmachów w Warszawie i innych miastach. Współdziałał przy budowie domu na Placu Grzybowskim w stolicy, w którym mieści się Zarząd Główny Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce i Teatru Żydowskiego. Jako członek zarządu Żydowskiego Instytutu Historycznego okazywał głębokie zainteresowanie zabytkami kultury żydowskiej.
Kwatera 10, rząd 5.

Bronisław GROSSER 1883—1912

Działacz żydowskiej partii socjalistycznej BUND, publicysta i znakomity orator, śmiało występował przeciwko carskiemu despotyzmowi; zesłaniec polityczny, wywieziony w głąb Rosji. Podkreślał stale konieczność zgodnego współżycia ludności polskiej i żydowskiej. Jego imieniem nazwano wiele instytucji kulturalnych.
Kwatera 33, rząd 7.

Maksymilian HEILPERN 1856—1924

Pedagog, uczestnik pierwszych kółek socjalistycznych, zesłaniec syberyjski, organizator szkolnictwa zawodowego, autor pierwszych programów dla tego typu szkół oraz wielu broszur. Współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.
Kwatera 66, rząd 1.

Ludwik HIRSZFELD 1816—1876

Lekarz anatom, profesor wyższych uczelni warszawskich, członek wielu towarzystw naukowych.
Kwatera 20, rząd 3.

Józef IZBICKI, pseud. „Michalewicz Bejnisz" 1876—1928

Czołowy działacz żydowskiej partii socjalistycznej BUND, od 1912 r. członek jej komitetu centralnego. Redaktor pism poczytnych wśród robotników żydowskich w Rosji „Arbejter Sztyme", „Cajt". W 1912 r. ukazały się jego *Pamiętniki żydowskiego socjalisty*. W niepodległej Polsce był współtwórcą Centralnej Organizacji Szkolnictwa Żydowskiego (CISZO). W latach 1925—1928 radny Gminy Żydowskiej w Warszawie, publicysta.

Nagrobek jest dziełem Abrahama Ostrzegi.
Kwatera 31, rząd 2.

Józef JANASZ 1784—1868

Kupiec, filantrop, za swoją działalność społeczną i gospodarczą otrzymał w 1840 r. honorowe obywatelstwo. Był protoplastą rodu szczególnie zasłużonego dla hodowli roślin, potomkowie jego należą do czołowych współczesnych specjalistów w tej dziedzinie.
Kwatera 20, rząd 12.

Estera Rachel KAMIŃSKA 1870—1925

Aktorka, zwana „matką teatru żydowskiego", debiutowała w 1888 r., występowała w wielu krajach. W 1913 r. założyła w Warszawie Teatr Żydowski im. Abrahama Kamińskiego, swego męża. Jej imieniem nazwano w 1955 r. Teatr Żydowski w Warszawie.

Pomnik nagrobny zaprojektował Feliks Rubinlicht.
Kwatera 39, rząd 1.

Michał KLEPFISZ 1913—1943

Inżynier, czołowy działacz podziemnego BUNDu w getcie warszawskim, przedstawiciel Żydowskiej Organizacji Bojowej w polskim ruchu oporu. Zginął bohaterską śmiercią podczas powstania. (Pomnik symb.).
Kwatera 20 — główna aleja.

Izaak KRAMSZTYK 1814—1889

Kaznodzieja, publicysta, inicjator budowy pierwszej zreformowanej synagogi w Warszawie (1852 r.). Wygłaszał w niej kazania w języku polskim. Uczestnik manifestacji patriotycznych w przededniu powstania styczniowego. Wzywał do czynnej solidarności Żydów z powstaniem, zesłany z tego powodu w głąb Rosji. Później był współpracownikiem pism w języku polskim, przeznaczonych dla ludności żydowskiej, w których propagował idee postępu i tolerancji.

Tekla KRONENBERG 1775—1848

Żona Samuela Eleazara Kronenberga, bankiera warszawskiego, protoplasty znanego rodu finansistów, przemysłowców i obywateli ziemskich. Była matką Leopolda, jednego z najwybitniejszych finansistów i przemysłowców na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w ubiegłym stuleciu; odegrał on poważną rolę w okresie powstania styczniowego. Z jego fundacji powstała m.in. Szkoła Handlowa w Warszawie.
Kwatera 9, rząd 6.

Henryk KROSZCZOR 1895—1979

Działacz społeczny, publicysta. Przed wojną 1939 r. dyrektor administracyjny Szpitala dla Dzieci im. Bersonów i Baumanów, intendent szpitala w getcie warszawskim. Od 1945 r. dyrektor administracyjny przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce, później pracował w instytucjach gospodarczych. Jego pasją była m.in. sprawa ochrony cmentarzy żydowskich. Na łamach tygodnika „Fołksztyme" i Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego opublikował wiele życiorysów osobistości żydowskich oraz monografii instytucji. Wydane zostały one nakładem ŻIH w Polsce pt.: *Kartki z historii Żydów w Warszawie XIX i XX w.*, wkrótce po śmierci autora.
Kwatera 10, rząd 6.

Michał LANDY 1844—1861

Uczestnik antycarskiej manifestacji na Placu Zamkowym w Warszawie w dniu 8 kwietnia 1861 r. Zginął trafiony kulą w chwili, gdy podnosił krzyż trzymany przez innego manifestanta, który padł obok. Jego śmierć stała się inspiracją do rozważań i utworów kilku poetów.
Kwatera 20, rząd 12.

Józef LESZCZYŃSKI pseud. „Chmurner" 1884—1935

Członek Komitetu Centralnego żydowskiej partii socjalistycznej BUND, przewodniczący Centralnej Organizacji Szkolnictwa Żydowskiego (CISZO), publicysta.
Kwatera 31, rząd 2.

Salomon Zalmen LIFSZYC 1765—1839

Rabin naczelny Warszawy od 1819 r., autor kilku dzieł o tematyce talmudycznej, m.in. *Wspaniałości Salomona* [*Hemdat Szlomo*], które zdobyły rozgłos w środowisku ortodoksów.
Kwatera 1, rząd 6.

Bronisław MANSPERL 1890—1915

Student medycyny, działacz organizacji niepodległościowych, żołnierz Legionów, uczestnik kilku bitew, poległ pod Kuklami na Wołyniu (w stopniu porucznika), walcząc przeciw armii carskiej.
Kwatera 31, rząd 1.

Bernard MARK 1908—1966

Historyk, publicysta. W Polsce Ludowej redaktor czasopism wydawanych przez Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce, dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego w latach 1949—1966. Opublikował prace monograficzne oraz zbiory dokumentów dotyczące ruchu oporu w gettach (zwłaszcza o powstaniu w getcie warszawskim), popularyzator wiedzy historycznej.
Kwatera 64, rząd 1.

Ber MEISELS 1798—1879

Rabin, rzecznik współpracy Żydów z polskim ruchem narodowowyzwoleńczym. Uczestniczył w dostawach broni dla powstania listopadowego. Aresztowany w 1861 r. za nakaz zamknięcia synagóg, co było protestem przeciwko zbezczeszczeniu kościołów przez władze carskie. W przededniu wybuchu powstania 1863 r. wydalony z kraju. Otrzymawszy zezwolenie

na powrót do Warszawy zajął się działalnością charytatywną, pogłębił również swą wiedzę talmudyczną.
Kwatera 1, rząd 6.

Stanisław MENDELSON 1857—1913

Działacz polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, współorganizator pierwszych kółek socjalistycznych w Warszawie, twórca pierwszego programu Polskiej Partii Socjalistycznej, sekretarz Fryderyka Engelsa w ostatnich latach jego życia. Od 1911 r. redaktor „Przeglądu Codziennego", pisma walczącego o prawa obywatelskie dla Żydów na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego.
Kwatera 44, rząd 1.

Leopold MEYET 1850—1912

Literat, kolekcjoner dzieł sztuki, współpracował z wielu czołowymi pismami, wydawca, m.in. *Listów do Matki* Juliusza Słowackiego. Przyjaźnił się z Elizą Orzeszkową. Wspomagał finansowo szkolnictwo dla dzieci żydowskich. W swoim testamencie przeznaczył cały majątek na budowę szkół powszechnych i zawodowych dla dzieci, bez różnicy wyznania.
Kwatera 68, rząd 1.

Abraham MOREWSKI 1886—1964

Aktor, reżyser, od 1918 r. występował w teatrze żydowskim w Wilnie, później w Ameryce. Po najeździe Niemiec hitlerowskich na Związek Radziecki, przez kilkanaście lat grał na scenach rosyjskich. W 1956 r. wrócił do Polski, stając się jednym z czołowych aktorów Państwowego Teatru Żydowskiego im. E. R. Kamińskiej.
Kwatera 64, rząd 1.

Jakub MORTKOWICZ 1878—1931

Księgarz, wydawca; wyłączny edytor dzieł Stefana Żeromskiego oraz utworów wielu wybitnych pisarzy i poetów, wydał również dzieła Janusza Korczaka. Specjalizował się w wydawnictwach albumowych, był dzia-

łaczem Związku Księgarzy Polskich i Polskiego Towarzystwa Wydawców.
Kwatera 31, rząd 1.

NATANSONOWIE

Zelig Samuel 1795—1879

Protoplasta rodu, bankier, przemysłowiec, współfundator wielkiej synagogi w Warszawie. Kilku jego synów odegrało poważną rolę w życiu kulturalnym i naukowym kraju.

Henryk 1820—1895

Wydawca, działacz społeczny, współzałożyciel kilku zakładów przemysłowych i instytucji finansowych.

Jakub 1832—1884

Brat Henryka, profesor Szkoły Głównej Warszawskiej, chemik, wynalazca. Współzałożyciel Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, Kasy Pomocy Naukowej i innych społecznych instytucji.

Ludwik 1821—1896

Lekarz, autor polskiego słownika anatomicznego, w latach 1871—1896 prezes zarządu Warszawskiej Gminy Starozakonnych, współtwórca nowego szpitala żydowskiego.
Kwatera 20, rzędy 7—11.

Hirsz Dawid NOMBERG 1876—1927

Pisarz, publicysta, opisywał tradycyjny świat żydowskich miasteczek, później bohaterami jego utworów stali się inteligenci, usiłujący dostosować się do zmian zachodzących w otaczającym ich świecie. W ostatnim okresie swej twórczości opublikował cykl reportaży z różnych krajów. Wiele jego utworów zostało przetłumaczonych na inne języki, m. in. na polski.

Pomnik nagrobny jest dziełem Abrahama Ostrzegi.

 Kwatera 31, rząd 2.

Hilary NUSSBAUM 1820—1895

Historyk, publicysta, działacz społeczny. Prace jego ukazywały się na łamach pism „Jutrzenka", „Izraelita". Współtwórca i członek wielu instytucji charytatywnych. W okresie powstania 1863 r. niósł pomoc rodzinom zesłanym przez władze carskie.
Kwatera 33, rząd 2.

Samuel ORGELBRAND 1810—1868

Wydawca, księgarz. W latach 1842—1850 wydawał „Kmiotka" — pierwsze pismo dla ludu. Ukoronowaniem jego działalności była 28-tomowa *Encyklopedia powszechna*. W języku hebrajskim wydał m.in. *Talmud Babiloński*.
Kwatera 20, rząd 7.

Icchak Lejb PEREC 1852—1915

Pisarz, dramaturg, z wykształcenia prawnik. Po młodzieńczych próbach poetyckich w języku polskim i hebrajskim napisał w 1888 r. nowatorski w stylu poemat *Moniszc* (w języku żydowskim). Pisał opowiadania o szerokiej problematyce społecznej, wydane w zbiorze *Folkstimliche geszichten* [Opowiadania ludowe]. Poemat *Chsydisz* [Świat chasydów] oparty na wątkach obyczajów ortodoksów żydowskich. Dramaty Pereca: *Baj nacht ojfn ałten mark* [W nocy na starym rynku] oraz *Di goldene kajt* [Złoty łańcuch] były i są stałym repertuarem żydowskich teatrów na całym świecie.

Liczne nowele, utwory satyryczne, wszechstronna publicystyka łącząca nowoczesną myśl europejską z narodową tradycją i folklorem, stawiają Pereca w gronie klasyków literatury w języku żydowskim. Przekłady polskie jego utworów: *Kpiarz* (1888), wybór nowel satyrycznych, wybór opowiadań (1958).

Pomnik jest dziełem Abrahama Ostrzegi (1924 r.).
Kwatera 44, rząd 1 (we wspólnym grobowcu z Sz. An-skim i J. Dinezonem).

Adolf PERETZ 1855—1933

Ekonomista, wybitny specjalista w dziedzinie bankowości, publicysta. W ostatnich latach życia wykładał w Wyższej Szkole Dziennikarskiej w

Warszawie. Działacz w środowisku rzemieślników i drobnych kupców żydowskich, współzałożyciel Domu Starców przy ul. Górczewskiej.

Autorem pomnika nagrobnego jest Abraham Ostrzega.

Kwatera 19, rząd 2.

Feliks PERL 1871—1927

Współzałożyciel Polskiej Partii Socjalistycznej, jej czołowy teoretyk, publicysta, redaktor naczelny głównego organu partii „Robotnik", poseł na sejm. Wybitny działacz PPS, Mieczysław Niedziałkowski, po śmierci Perla żegnając go powiedział: „Nie ma socjalisty polskiego, w którym sprawa niepodległości i socjalizmu były do tego stopnia zrośnięte, jak w Perlu".

Kwatera 24, rząd 2.

Samuel Abraham POZNAŃSKI 1864—1921

Kaznodzieja wielkiej synagogi w Warszawie, kierownik biblioteki judaistycznej przy synagodze, dyrektor seminarium dla nauczycieli religii mojżeszowej, badacz dziejów Żydów w okresie średniowiecza.

Nagrobek jest dziełem Henryka Stifelmana.

Kwatera 10, rząd 9.

Matias ROSEN 1807—1865

Bankier, działacz społeczny, współinicjator akcji produktywizacji ludności żydowskiej, świadczył hojnie ubogim bez różnicy wyznania. W okresie powstania styczniowego, jako delegat konspiracyjnego Rządu Narodowego, wyjeżdżał z misją dyplomatyczną za granicę, później popierał wydawnictwa i czasopisma w języku polskim (a był to okres rusyfikacji), udzielał stypendiów młodym artystom.

Zofia ROSENBLUM-SZYMAŃSKA 1888—1978

Lekarz, współtwórczyni opieki zdrowotnej nad dziećmi. Kierowała w latach 1928—1939 zakładem tego typu dla dzieci żydowskich w Otwocku. W getcie warszawskim aż do 1942 r. była lekarzem naczelnym placówek pediatrycznych. Po wyzwoleniu kierowała poradnią dla dzieci nieprzysto-

sowanych przy Instytucie Higieny Psychicznej. Jako delegat Ministerstwa Zdrowia występowała na międzynarodowych kongresach. Autorka kilku prac popularnonaukowych.
Kwatera 67, rząd 5.

Chaim Zelig SŁONIMSKI 1810—1904

Matematyk, astronom, wynalazca. Udoskonalił maszynę matematyczną (której współtwórcą był jego teść Abraham Stern). W 1862 r. założył w Warszawie pierwsze pismo popularnonaukowe w języku hebrajskim „Hacefira" [Zorza]. Dziad poety i publicysty Antoniego Słonimskiego.
Kwatera 71, rząd 1.

Ber SONNENBERG 1764—1822

Kupiec, przedsiębiorca, fundator bożnicy na Pradze. Był synem Szmula zwanego Zbytkowerem, bankiera, właściciela wielu posesji na Pradze, założyciela cmentarza żydowskiego w tej dzielnicy, postaci owianej legendą z okresu insurekcji kościuszkowskiej. Potomkowie Sonnenberga przyjęli nazwisko Bergson. Jeden z nich, żyjący we Francji w latach 1859—1941, Henri Bergson, filozof i pisarz, otrzymał w 1927 r. nagrodę Nobla w dziedzinie literatury.

Grobowiec — ohel, jeden z najciekawszych na cmentarzu, wzniesiony w 1831 r., jest dziełem Dawida Frydlendera.
Kwatera 1, rząd 11.

Henryk STIFELMAN 1870—1938

Budowniczy, architekt, twórca wielu gmachów użyteczności publicznej, domów mieszkalnych i kilku nagrobków na cmentarzu żydowskim w Warszawie, działacz instytucji charytatywnych.

Michał SZULDENFREI 1887—1965

Adwokat, obrońca więźniów politycznych przed wojną, dziekan Rady Adwokackiej w Krakowie, członek KC BUNDu w Polsce Ludowej, poseł na Sejm Ustawodawczy.
Kwatera 20, aleja główna.

Boruch SZULMAN 1885—1906

Robotnik, bojownik Polskiej Partii Socjalistycznej, 14 maja 1906 r. dokonał zamachu na okrutnego komisarza policji carskiej Konstantinowa i sam wówczas zginął. O czynie jego powstała wzruszająca piosenka, którą długo śpiewano i recytowano. W 1927 r. odsłonięta została z inicjatywy PPS tablica pamiątkowa na jego grobie.
Kwatera 51, rząd 28.

TOEPLITZOWIE

Wielu przedstawicieli tego rodu odegrało poważną rolę w życiu gospodarczym Polski i Włoch w ubiegłym i bieżącym stuleciu. Potomkowie żyjący w kraju należą do znanych historyków filmu i publicystów.

Leopold, zmarły w 1866 r.

Przedsiębiorca, finansista, filantrop.
Kwatera 1, rząd 1.

Bonawentura
Edward
Zygmunt
} najbliższa rodzina Leopolda
Kwatera 40, rząd 1.

Abraham Adolf TRUSKIER 1871—1941

Przemysłowiec, senator Rzeczypospolitej, prezes Centrali Związku Kupców w Polsce, członek zarządu wielu żydowskich instytucji gospodarczych i charytatywnych.

Jakub TUGENDHOLD 1794—1871

Organizator pierwszych szkół elementarnych dla dzieci żydowskich w Warszawie w 1817 r., dyrektor Szkoły Rabinów w latach 1853—1863.
Kwatera 1, rząd 2.

Hipolit WAWELBERG 1844—1901

Finansista, filantrop i działacz społeczny. Inicjator tanich wydań dzieł najwybitniejszych pisarzy i poetów polskich, twórca fundacji pn. „Tanie

mieszkania w Warszawie". Wraz ze swym szwagrem Stanisławem Rotwandem ufundował w 1891 r. Wyższą Szkołę Techniczną noszącą ich nazwiska, wcieloną w 1951 r. do Politechniki Warszawskiej. Był inicjatorem budowy Muzeum Przemysłu i Handlu. Jego nazwisko nadano ulicy w Warszawie, w pobliżu domów dla robotników zbudowanych z jego fundacji.
Kwatera 20, rząd 3.

Jakub WEINLES 1870—1938

Artysta malarz, stworzył wiele obrazów o tematyce żydowskiej. Brał żywy udział w pracach Żydowskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych.

Icchak Majer WEISENBERG 1881—1938

Pisarz, dramaturg. Szczególną poczytnością cieszyły się jego opowiadania: *Di meszugene in dorf* [Wiejska wariatka] oraz *A sztejtł* [Miasteczko]. Laureat nagrody literackiej Gminy Żydowskiej w Warszawie. Kilka jego utworów zostało przetłumaczonych na język polski i niemiecki.
Kwatera 31, rząd 2.

Wacław WIŚLICKI 1881—1935

Działacz gospodarczy i społeczny, poseł na Sejm Rzeczypospolitej. Długoletni czołowy przedstawiciel kupiectwa żydowskiego, zajmował kierownicze stanowiska w wielu instytucjach.
Kwatera 10, rząd 6.

Henryk WOHL 1836—1907

Wychowanek Szkoły Rabinów, dyrektor Wydziału Skarbu przy Rządzie Narodowym podczas powstania 1863 r., aresztowany przez władze carskie, skazany na katorgę syberyjską, wrócił stamtąd do kraju po 20 latach. Na jego grobie postawiono ufundowany przez społeczeństwo pomnik, symbolizujący trzy zabory, z napisem: „Dobremu Synowi Ojczyzny — Rodacy".
Kwatera 68, rząd 1.

Gecel ZALCSTEIN 1773—1841

Antykwariusz, księgarz, od 1837 r. wydawał „Kalendarz Astronomiczno-Gospodarczy". Również dzięki jego antykwarskiej wiedzy i pomocy powstały dwie duże biblioteki o znaczeniu narodowym: Biblioteka Ordynacji Krasińskich i Biblioteka Uniwersytecka.

Ludwik ZAMENHOF 1859—1917

Lekarz okulista, twórca języka międzynarodowego, którego pierwszy podręcznik ukazał się w 1887 r. w Warszawie. Autor ukrywał się pod pseudonimem „Doktoro Esperanto" (mający nadzieję), od którego później nazwano ten język. Głównym źródłem inspiracji w tworzeniu esperanto były konflikty narodowościowe w rodzinnym mieście jego twórcy — Białymstoku. W zastosowaniu jednego, łatwego języka widział Zamenhof środek umożliwiający nieskrępowane kontakty między ludźmi różnych narodowości. Przetłumaczył na esperanto szereg utworów z literatury światowej. Według przybliżonych danych językiem tym posługuje się dziś na świecie dwa i pół miliona ludzi.

Autorem pomnika nagrobnego jest Mieczysław Lubelski.
Kwatera 10, rząd 2.

*
* *

Przygotowując ten bardzo skromny ilościowo zestaw biogramów, autorzy zdawali sobie sprawę z dużego niedostatku, jakim jest brak setek nazwisk wybitnych Żydów warszawskich, którzy zginęli w latach okupacji hitlerowskiej. Ginęli oni z głodu, od chorób, w egzekucjach i akcjach eksterminacyjnych. Masowe groby Żydów warszawskich z lat 1941—1942 na cmentarzu przy ul. Okopowej nie są do dziś w pełni zidentyfikowane. Czy w tej sytuacji można więc mówić o identyfikacji mogił poszczególnych osób? Być może, przy okazji prac konserwatorskich, poszukiwania tych miejsc dadzą pewien rezultat. Wówczas to, w kwaterze 73 lub 74 stanie może kiedyś pomnik tysięcy bezimiennych ofiar getta warszawskiego. Wtedy też przechodzień zwiedzający to żydowskie miasto umarłych w Warszawie będzie mógł, przy symbolicznym nagrobku-pomniku, chwilą zadumy lub modlitwy uczcić pamięć tych tragicznie zmarłych.

WYKAZ ILUSTRACJI

1. Relief nagrobka na cmentarzu żydowskim
2. Fragment dawnej kwatery cmentarza
3. Stare nagrobki na cementarzu
4. Mauzoleum Sz. An-skiego, I. L. Pereca i J. Dinezona — dzieło Abrahama Ostrzegi
5. Grób Szymona Askenazego
6. Dziewiętnastowieczna kwatera na cmentarzu
7. Grób rodziny Mathiasa Bersohna
8. Pomnik na grobie Gustawa Bergsona i Leontyny z Fajansów Bergsonowej
9. Relief wieńczący jeden z kamieni nagrobnych
10. Pomnik bojowników getta warszawskiego poświęcony pamięci Bundowców i Cukunftowców z lat okupacji hitlerowskiej
11. Grób Adama Czerniakowa i jego rodziny
12. Nagrobek Pauliny Fajansowej
13. Stela nagrobna w starej części cmentarza
14. Pomnik nagrobny Estery Racheli Kamińskiej projektowany przez Feliksa Rubinlichta
15. Grób Tekli Kronenbergowej
16. Pomnik na grobie bankiera warszawskiego Wilhelma Landaua i jego żony Ewy — dzieło Bolesława Syrowicza
17. Fragment cmentarza żydowskiego w Warszawie
18. Nagrobek wybitnego warszawskiego księgarza i wydawcy Samuela Orgelbranda
19. Grób działacza socjalistycznego Feliksa Perla
20. Fragment cmentarza żydowskiego w Warszawie
21. Z lewej — obelisk na grobie Chaima Zeliga Słonimskiego, dziada wybitnego literata Antoniego Słonimskiego
22. Mauzoleum Bera Sonnenberga, dzieło Dawida Frydlendera z 1831 r.
23. *Nad rzekami Babilonu* (Psalm 127) — relief z grobowca—ohela Bera Sonnenberga
24. Stela nagrobna na cmentarzu żydowskim w Warszawie

25. Grób Hipolita Wawelberga i symboliczna mogiła jego syna Wacława Wawelberga
26. Grób Henryka Wohla, członka Rządu Narodowego z okresu powstania 1863 r.
27. Fragment starej części cmentarza
28. Grobowiec Ludwika Zamenhofa według projektu Mieczysława Lubelskiego
29. Pomnik żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego poległych w obronie Warszawy we wrześniu 1939 r.
30. Stela nagrobna w dawnej części cmentarza

AN OUTLINE OF THE CEMETERY'S HISTORY

The cemetery at 49 Okopowa Street was the only Jewish burial-ground in Warsaw. It was established at the beginning of the 19th century, being then the second Jewish cemetery beside the one at Praga (the suburb of Warsaw on the other side of the Vistula) existing there for some thirty years.

The first Jewish cemetery for interment of Jewish inhabitants of Praga and neighbouring settlements was established in 1780. At that time Jews were as yet not permitted to live in Warsaw. The Praga cemetery was established on the initiative of Józef Samuel Jakubowicz (after the name of his father), popularly known as Szmul Zbytkower. He was born probably in the village of Zbytki now lying within the area of Great Warsaw — at Wał Miedzeszyński (Miedzeszyn Dam). He was a rich man, founder of a banking-house, owner of various enterprises, and army provider. Appreciating his activity, king Stanislaus Augustus Poniatowski presented a patch of his estate (located next to Praga at that time) to Szmul Zbytkower, and gave permission for establishing there a cemetery measuring 22 500 sq. ells (ab. 35 200 sq. yards), and erection there the house for a priest.

The cemetery existed until the Nazi occupation. Its founder is burried there, after his name the part of the present Praga is called Szmulowizna. Among the outstanding personalities reposing in this cemetery mention deserves Abraham Stern (1769—1842), one of the creators of a 'computation device' who was on friendly terms with Stanisław Staszic.

The cemetery at Okopowa Street, the area of which is about 30 ha, is designed to contain alleys, sections, and rows. There are over 100 sections. Before the outbreak of the war in 1939 there were burried about 150 thousand dead. At the main alley in the distant part of the cemetery one finds barrows which were heaped up on the old sections from which old tombstones and monuments were removed. This was necessary for lack of space and impossibility of increasing the area (such a situation occurred about 1915).

According to religious traditions dead men and women were burried in separate sections.

On many monuments one can see symbolic figures: lions, stags, plants, young threes broken in the middle when the deceased was a young man. On the monuments of descendants of priestly families (Cohens) — hands put together in the gesture of blessing. On others — hands holding pitcherful of water, with which hands of priests were poured over, indicate that the deceased descends from the tribe of Levi (one of the sons of patriarch Jacob). For it was the duty of Levites to attend priests according to religious tradition. A hand throwing a coin into poor-box carved out on the monument shows that the deceased was a benefactor; several books set side by side mean that an erudite rests here.

The form of monuments changed. At first it was all of a piece according to religious prescriptions: high stone, crowned by an arc.

With years well-to-do people, and especially those yielding to the spirit of the age, set up for their kin monuments in the style of the epoch. The majority of the graves faces East, towards Jerusalem. The inscriptions on the monuments include often, besides facts about the defunct, fragments of psalms. Worth special attention are mausolea called ohels in Hebrew — what literally means tents. They are erected over the graves of known and revered rabbis. At ohels pious Israelites said from time to time common prayers and donated money for religious purposes or for the poor. Already in the first section opposite the entrance gate distinctive among other ohels is the one erected for the first rabbi of Warsaw, Salomon Zalmen Lifszyc, defunct in the first half of the past century. Beside stands a simpler ohel of the rabbi of Praga — Muszkat, who died in 1868. Far inside the cemetery there still remain about ten disintegrating ohels (i.a. those of the rabbis of Brześć, Mogielnica, Modrzyce, and the suburb of Warsaw, Pelcowizna).

The first inscription in Polish was carved out as late as 1855 on the grave of Antoni Eisenbaum, the director of the Rabbinical School. Later the inscriptions were already mixed — in Polish, more rarely in Yiddish; there are also some in German, and in Russian (from the partition period).

The oldest grave is that of the widow Junghof (deceased in 1804) whose husband was a merchant and freeman of the city of Warsaw. This grave was renovated several score years later (section 9, row 9).

One can often come here across monuments executed by sculptors Dawid Frydlender, Mieczysław Lubelski, Abraham Ostrzega, Feliks Rubinlicht, Henryk Stifelman — known in their time.

Some of the monuments over the graves are of high artistic value. Among them is the grave of Ber Sonnenberg, son of Szmul Zbytkower, the protoplast of the known family of Bergsons. The bas-reliefs on the grave represent on one side the biblical scene ‚On the Rivers of Babylon,'

and on the other — view of the part of Praga and estate of the descendants of Zbytkower. This monument, erected in 1831, is the work of Dawid Frydlender.

The mausoleum of three prominent Jewish writers: Perec, Dinezon, and An-ski has the form of a chapel before which are set two winged lions. Inside the dom — bas-relief representing the prophecy of Isaiah 'On the Coming Day of Reconciliation'. The monument was created in 1924 by Abraham Ostrzega.

In the cemetery at Okopowa Street lie persons who had a share in the development of the country in many fields of life and contributed for the welfare of the Jewish society: Szymon Askenazy — one of the most eminent Polish historians and a diplomat; Samuel Dickstein — mathematician, science historian, professor of the University of Warsaw; Samuel Orgelbrand — editor of the first Polish universal encyclopaedia published in many volumes; Edward Flatau, Samuel Goldflam, Zygmunt Bychowski — distinguished physicians and social workers. At the monumental grave of Ludwik Zamenhof, creator of Esperanto, often meet advocates of this language from various countries.

In this cemetery we also find monuments of several generations of co-creators of industry and trade in Poland: Natansons, Epsteins, Toeplitzes, Bersohns, Wawelbergs, Fajanses. Among them were philanthropists contributing generously to the development of culture and education.

Walking along the main alley let us stop at the monumental grave of Henryk Wohl, member of the underground National Government at the time of the January 1863 Insurrection. In the confines of the cemetery are burried soldiers killed in action during the war of 1920. Somewhat nearer — in section 3 we can see the monument of soldiers and officers killed in the war against Germans in September 1939.

Close to the mausoleum of three Jewish writers stands the monument of Estera Rachel Kamińska 'mother of Jewish theatre' — erected in 1926.

There are in the cemetery many imposing as well as simple monuments devoted to those who fought for social equity and progress. Among them special attention deserve: the tomb of Stanisław Mendelson, comrade in fighting of Ludwik Waryński, co-creator of Polish labour movement; monument of Feliks Perl, one of the leading activists of the Polish Socialist Party, member of the Seym, as well as those of the leading activists of the Jewish Socialist Party BUND — Józef Izbicki, pseudonym 'Michalewicz', and Józef Leszczyński, pseud. 'Chmurner'.

In 1939 there lived in Warsaw about 350 thousand Jews. The Nazi

occupants established here the largest among the ghettos in countries occupied by them. The cemetery at Okopowa Street was located outside this 'enclosed quarter'. At the very end of the main alley, whare the rows of graves end begins a patch overgrown with high grass up to the wall. There are no burial plates at all. Here were burried those who died yet before the liquidation of the ghetto — famished or of typhoid fever, in abandoned flats or in the street. The workers of the burial fraternity went out every day with handcarts, picked the corpses off the streets, piled them on the carts, then crossed the Okopowa Street, entered the cemetery which was located in the so-called Aryan side — and burried the dead.

Let us stop at the sepulchre of the president of the Jewish Community, Adam Czerniaków, who from autumn 1939 until July 22, 1942 'managed' the people enclosed in the ghetto according to the laws imposed by the Nazis. When Germans demanded from him to get ready transports of people for 'sending them out' from Warsaw, he commited suicide. On the monument is carved out in Polish and Hebrew a verse from the prophecy of Ezechiel and a fragment from the verse of Norwid ending with the words 'So it matters little in what ossuary you rest /for they will once more open your grave/ and will proclaim your merits otherwise...!'

At the main alley, near the monument of A. Czerniaków stand symbolic monuments of the heroes of uprisal in the ghetto in spring 1943, among others of the BUND activists. Erected here stands a man with rifle in one hand and grenade in the other uplifted hand, a cartridge pouch at the belt, a satchel with maps at the side, and a strap over the chest.

The Nazis did not have time to destroy the cemetery at the Okopowa Street. But now there is no trace of the prefuneral home and of many pieces of contrivances necessary on places of last resting. The present state of the cemetery has long since deeply troubled many people.

The guide on the cemetery prepared by the meritorious social worker Henryk Kroszczor (with the assistance of the author of this introduction) contains about hundred short life-sketches of persons especially deserving remembrance. In some sketches exact information on the resting place of these persons is lacking, since their graves have as yet not been found.

The author of the introduction based on the works of Leon Przysuskier *Cmentarze żydowskie w Warszawie* [Jewish Cemeteries in Warsaw] (1936), and Doctor Ignacy Schiper, *Cmentarze żydowskie w Warszawie* [Jewish Cemeteries in Warsaw] (1938).

Henryk Zimler

SHORT LIFE-SKETCHES

Samuel ADALBERG 1868—1939

A philologist, loving his specialty; in 1883 started elaborating Polish proverbs in the form of monumental *Księga przysłów polskich* [Book of Polish Proverbs] which appeared in 1894. This work, containing 300 thousand basic proverbs and so many variants of them, was a summing up of four centuries in this field. Owing to this, the majority of materials not rarely reaching back to the Middle Ages, and included in inaccessible manuscripts and prints, could get to people in Poland and all over the world.

Some years ago after the war the editorial team under the direction of Professor Julian Krzyżanowski published, basing on the work of Adalberg, the *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych* [New Book of Polish Proverbs and Proverbial Expressions].

Szymon AN-SKI (Salomon Zanwel RAPAPORT) 1863—1920

Writer on and student of Jewish folklore. Being under the impression of the 1905 revolution he wrote *Di szwue* [Oath]. This song came to be the hymn of Jewish socialists. In 1919 he published *Dybuk*, a moral drama, translated into several languages and played to the present day on many stages of the world. The collection of An-ski's works (15 volumes) was published in the interwar period in Warsaw.

The mausoleum was designed by Abraham Ostrzega.
Section 44, row 1 (common grave with J. L. Perec and I. Dinezon).

Szymon ASKENAZY 1867—1935

Historian, and diplomat. Professor of the university in Lvov in the years 1904—1914. During the First World War he was member of the committee for help to war victims in Polish lands, in the years 1920—

—1923 — first Polish minister plenipotentiary to the League of Nations in Geneva.

He studied the history of Poland at the end of the eighteenth and the first half of the nineteenth centuries; was dealing with the history of international relations and diplomacy. In his works he expressed views on the vitality of the nation which was manifested in the stubborn fighting for independence. An educator of many historians.

His main works: *Książę Józef Poniatowski* [Prince Józef Poniatowski], *Rosja, Polska 1815—1930* [Russia, Poland 1815—1930], *Łukasiński, Napoleon a Polska* [Napoleon and Poland]. His treatise: *Gdańsk a Polska* [Gdańsk and Poland], published in 1919 and translated into several languages justified persuasively the right of Poland to that town and port.

Section 10, row 6.

Majer BAŁABAN 1877—1942

Historian, pedagogue, publicist, professor of the Warsaw University, organizer and director of the Rabbinical School in Warsaw, co-ordinator and rector of the Institute of Judaistic Sciences. Unremitting student and popularizer of the universal history of Jews, with particular stress put on the history of Jews in Poland. He wrote in Polish, Yiddish, and Hebrew. Main works: *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868* [The Hisory of Jews in Cracow and in Kazimierz 1304—1868], *Zabytki historyczne Żydów w Polsce* [Historical Relics of Jews in Poland], and a three-volume work *Historia i literatura żydowska. Bibliografia historii Żydów w Polsce w latach 1900—1930* [Jewish History and Literature. Bibliography of the History of Jews in Poland in the Years 1900—1930].

Section 9, row 10.

Michał BERGSON 1831—1919

Social worker, philanthropist, descendant of Szmul Zbytkower who founded the Jewish cemetery in the suburb of Praga, president of the Community of Orthodox Jews in Warsaw in the years 1896—1918, protector of many social associations, i.a. the agricultural school for youth in Częstoniew near Grójec. Initiated erection of the building for schools and institutions at Jagiellońska Street in Warsaw — a commemorating plate informs about this.

Section 33, row 10.

Ignacy BERNSTEIN 1836—1909

Collector of proverbs, co-initiator of the library at the great synagogue in Warsaw. He legated his private library — a rich collection of works on proverbs — to the Academy of Learning in Cracow. It is now kept in the Jagellonian Library.

Majer BERSOHN 1787—1873

Senior of the family of philanthropists and social workers, founder of the hospital for children at Śliska Street bearing the name of Bersohns and Baumans (at present known as the Hospital of the Children of Warsaw), protector of the Rabbinical School, and Jewish hospital.
Section 26, row 2.

Mathias BERSOHN 1824—1908

Collector of works of art and culture. He donated them in 1904 to the Jewish Community. They were then the nucleus of the Museum of Jewish Antiquities called after his name. The remaining collections were later taken over by the National Museum in Warsaw. Author of works on the subject.
Section 26, row 2.

Jan BERSON 1829—1913

Industrialist, landowner, philanthropist, president of the Committee for Erection of the Great Synagogue in Warsaw, superintendent of the agricultural school for Jewish youth in Częstoniew, founder of day-nurseries and summer camps for children regardless of creed.

Section of BUND fighters in the Warsaw ghetto

Collective monument of the ghetto fighters — members of BUND and of CUKUNFT, youth organization of that party.

Abrasza BLUM 1905—1943

Engineer, leading activist of the underground BUND in the Warsaw ghetto. Killed in heroic action during the uprisal in April, 1943.
Section 20 — main alley.

Zygmunt BYCHOWSKI 1865—1934

Distinguished neurologist, ward head of the Transfiguration Hospital (1892—1912), chairman of the Jewish Antituberculotic Society 'Brijus--Zdrowie' [Brijus-Health], Warsaw Town Hall councillor.

Monument designed by Abraham Ostrzega.

Section 10, row 4.

Gabriel CENTNERSZWER 1841—1917

Bookseller, publisher, participant in the 1863 insurrection. Published over 200 books. On his initiative the first Polish language primer for Jewish children appeared.

Izaak CYLKOW 1841—1908

Preacher, who at the ceremonious opening of the Great Synagogue in Warsaw, in the presence of tsar's governor, boldly preached a sermon in Polish. He was the first Jewish translator of the Bible into Polish; published a collection of his *Kazania i nauki* [Sermons and Teachings]. His burial was attended *en masse* by Poles.

Adam CZERNIAKÓW 1880—1942

Engineer, political and social activist, president of the Central Union of Jewish Craftsmen; senator of the Republic in the years 1931—1935, chairman of the Jewish Religious Community. At the time of occupation (until July 1942) president of the Council of Elders (Judenrat), administrative institution formed by Nazis — its task was to execute order of the occupants. Forced by Gestapo (22nd July, 1942) to endorse an announcement about the compulsory displacement of Jews, he committed suicide as a sign of protest, realizing that his compatriots will be sent to extermination camps.

On the monument — a fragment of Norwid's composition: 'What have you done to Athens' and a quotation from the book of Ezekiel in Hebrew (Ezekiel 16 : 6).

Section 10, row 3—4.

Chaim DAWIDSON 1760—1854

Chief rabbi of Warsaw in the years 1839—1854 known for his thor-
 ough knowledge of Judaism. At the time of the November insurrection

in 1830 he initiated help for participants in warfare. Being of the opinion that Jews should know Polish language he consented to translation of Hebrew prayer-books into Polish.

Samuel DICKSTEIN 1851—1939

Mathematician, science historian, professor of the Warsaw University, author of many works, member of scientific societies in Poland and abroad. Superintendent of the M. Bersohn Museum of the Jewish Community.

Jakub DINEZON 1856—1919

Writer, author of sentimental novels in Jewish; his books were widely read owing to lucid and vivid language; author of many tales for children. His mostly known compositions are *Der szwarcer jungermancik, Josełe, Kinderisze neszumes.*

The mausoleum was designed by Abraham Ostrzega.
Section 44, row 1 (in common grave with J. L. Perec and Sz. An-ski)

Antoni EISENBAUM 1791—1852

Director of the Rabbinical School in Warsaw, advocate of the enlightenment movement 'Haskala'. In the years 1823—1824 he edited the periodical in Polish and German 'Dostrzegacz Nadwiślański' [Der Beobachter an der Weichsel] in which he came out as an advocate of equality of rights for Jewish population.
Section 1, row 2.

Jakub EPSTEIN 1771—1843

Forefather of a known family of industrialists and businessmen. Participant in the Kościuszko insurrection. Protector and contributor to the building of the Jewish hospital as well as synagogue at Daniłowiczowska Street.
Section 9, row 10.

Maurycy FAJANS 1827—1897

Son of a notable drawer and lithographer Maksymilian Fajans. Industrialist, enlarged the River Navigation Company at the Vistula, of

which he was owner. On the monument symbolizing navigation appears a ship-wheel with oar and anchor.
Section 40, row 11.

Paulina FAJANS née Lindau (died in 1857)

One of the more original monuments in the cemetery.
Section 3.

Leon FEINER 1885—1945

Lowyer, before the Second World War activist of the BUND in Cracow, in the years of occupation assumed the pseudonym 'Mikołaj'; was vice-chairman of the Council for Help to Jews 'Żegota' — secret social organization created at the Government Representation in Homeland — giving help to Jews who went into hiding, as well as to those confined in ghettos and camps.
BUND's section at the main alley.

Edward FLATAU 1868—1932

Co-originator of Polish neurology, author of many pioneer works in this sphere. He deserves credit i.a. for extension of the Jewish hospital in Warsaw. Member of many scientific institutions at home and abroad.
The monument was designed by Mieczysław Lubelski.
Section 10, row 3.

Azriel Natan FRENK 1863—1924

Publicist and historian — co-operated with Polish and Hebrew periodicals. Author of the works: *Wojny Napoleońskie* [Napoleonic Wars], *Z przeszłości żydowstwa warszawskiego* [From the Past of Warsaw Jewry], *Z dziejów cenzury ksiąg żydowskich* [A Contribution to the History of Censorship of Jewish Books]. He translated into Yiddish: Bolesław Prus's *Faraon* [*The Pharaoh*], and Henryk Sienkiewicz's *Ogniem i mieczem* [*With Fire and Sword*], and *Potop* [*The Deluge*].
Section 44, row 1.

Jan GLÜCKSBERG 1784—1859

Brother of Natan, published many books, calendars and periodicals, i.a. *Encyklopedia obrazowa systematyczna* [Systematic Picture Encyclopaedia], *Przewodnik po Warszawie* [Guide to Warsaw]. Member of the Council of Patrons of the Orthodox Jews Hospital in Warsaw. At the time of the November Insurrection (1830) — member of the Warsaw National Guard.

Natan GLÜCKSBERG 1780—1831

Bookseller and publisher, protoplast of the family which contributed to the development of Polish culture. Published about 200 books, and the periodical 'Pamiętnik Warszawski' [Warsaw Diary], and 'Gazeta Literacka' [Literary Gazette]. He applied to state authorities demanding equality of rights for Jewish population.

Samuel GOLDFLAM 1852—1932

Neurologist, one of the pioneer researchers in the nervous system. President of the Board of Directors of the Society of Friends of Children; co-originator of the Society for Protection of Health of the Jewish Population (Pol. abbr. TOZ), and of the sanatorium for mentally diseased 'Zofiówka' in Otwock near Warsaw.
Section 33, row 11.

Paweł GOLDKRAUT 1898—1978

Civil engineer. At the time of the First World War he entered the Polish Military Organization (Pol. abbr. POW); after 1945 participated in the reconstruction of many buildings in Warsaw and other cities. Co-operated in the erection of the buidding at Plac Grzybowski (Grzybowski Square) in Warsaw, now the seat of the Headquarters of the Social and Cultural Society of Jews in Poland, and of the Jewish Theatre. As a member of the Board of Directors of the Jewish Historical Institute in Poland he displayed great interest in the relics of Jewish culture.
Section 10, row 5.

Bronisław GROSSER 1883—1912

Activist of the Jewish Socialist Party BUND; publicist and splendid orator, was coming out boldly against tsarist despotism; punished by

exile far into Russia. He always stressed the necessity of peaceable coexistence of Poles and Jews. Many cultural institutions bear his name.
Section 33, row 7.

Maksymilian HEILPERN 1856—1924

Pedagogue, member of first socialist circles, exiled to Siberia; organizer of trade education system, author of the first curricula for this type of schools, and many brochures. Co-originator of the Polish Country--Lovers Society.
Section 66, row 1.

Ludwik HIRSZFELD 1816—1876

Anatomist, professor of Warsaw academic schools, member of many scientific societies.
Section 20, row 3.

Józef IZBICKI, pseud. 'Michalewicz Bejnisz' 1876—1928

Leading activist of the Jewish Socialist Party BUND, from 1912 member of its central committee. Editor of papers widely read by Jewish workmen in Russia: 'Arbejter Sztyme' [Worker Voice], 'Cajt' [Time]. In 1912 his *Pamiętniki żydowskiego socjalisty* [Memoirs of Jewish Socialist] appeared. In independent Poland he was co-originator of the Central Organization of Jewish School System (CISZO). In the years 1925—1928 was councillor of the Jewish Community in Warsaw; publicist.

The monument was designed by Abraham Ostrzega.
Section 31, row 2.

Józef JANASZ 1784—1868

Merchant, philanthropist — in recognition of his social and business activity obtained honorary citizenship in 1840. Protoplast of a family particularly meritorious in the sphere of plant cultivation; his descendants belong to the leading contemporary specialists in this field.
Section 20, row 12.

Estera Rachel KAMIŃSKA 1870—1925

Actress, going by the name of mother of Jewish theatre; made her début in 1888, acted in many countries. In 1913 founded the Jewish Theatre in Warsaw, giving it the name of Abraham Kamiński, her husband. In 1955 her name was given to the State Jewish Theatre in Warsaw.

The monument was designed by Feliks Rubinlicht.
Section 39, row 1.

Michał KLEPFISZ 1913—1943

Engineer, leading activist of the underground BUND in the Warsaw ghetto, representative of the Jewish Fighting Organization in the Polish resistance movement. Was killed in mortal struggle during the ghetto uprisal. (Symbolic monument).
Section 20 — main alley.

Izaak KRAMSZTYK 1814—1889

Preacher, publicist, initiator of erection of the first reformed synagogue in Warsaw (1852). Preachified in it sermons in Polish. Participated in patriotic manifestations on the eve of January Insurrection in 1863. Appealed for active solidarity of Jews with the insurgents; punished for this by exile far into Russia. Later cooperated with papers appearing in Polish — and addressed to Jewish population — in which he propagated the ideas of progress and tolerance.

Tekla KRONENBERG 1775—1848

Wife of Samuel Eleazar Kronenberg, Warsaw banker, protoplast of the known family of financiers, industrialists and landowners. Mother of Leopold, one of the most influential financiers and industrialists in the Russian sector of partitioned Poland in the past century; he played an important role at the time of January Insurrection in 1863. He founded i.a. Trade School in Warsaw.
Section 9, row 6.

Henryk KROSZCZOR 1895—1979

Social worker, publicist. Before the 1939 war managing director of the Bersons and Baumans Hospital for Children, manciple of hospitals

in the Warsaw ghetto. From 1945 managing director at the Central Committee of Jews in Poland; later worked in economic institutions. His passion was i.a. protection of Jewish cemeteries. In the columns of the weekly 'Fołksztyme', and the Bulletin of the Jewish Historical Institute he published many biographies of Jewish personalities, as well as monographies of institutions. These were published by the Jewish Historical Institute in Poland under the title: *Kartki z historii Żydów w Warszawie XIX i XX w* [Pages of the History of Jews in Warsaw of the 19th and 20th centuries] shortly after the author's death.
Section 10, row 6.

Michał LANDY 1844—1861

Participant in the anti-tsarist manifestation at Plac Zamkowy (Castle Square) in Warsaw on April 8, 1861. Was shot the moment he took up the cross held by another manifestant who fell dead at his side. His death inspired a number of poets in their considerations and compositions.
Section 20, row 12.

Józef LESZCZYŃCKI, pseud. 'Chmurner' 1884—1935

Member of the Central Committee of the Jewish socialist party BUND, chairman of the Central Organization of Jewish School System (CISZO); publicist.
Section 31, row 2.

Salomon Zalmen LIFSZYC 1765—1839

Chief rabbi of Warsaw from 1819, author of several works on Talmudic subjects, i.a. *Wspaniałości Salomona* [Hemdat Shlamo] [Salomon's Grandeurs], which won renown among Orthodox Jews.
Section 1, row 6.

Bronisław MANSPERL 1890—1915

Student of medicine, activist of independence organizations, soldier of the Polish Legions; contended in several battles, was killed near Kukle in Wolhynia in the rank of lieutenant fighting against the tsarist army.
Section 31, row 1.

Bernard MARK 1908—1966

Historian, publicist. In People's Poland editor of periodicals published by the Social and Cultural Society of Jews in Poland, director of the Jewish Historical Institute in the years 1949—1966. Published monographs as well as collections of documents concerning the resistance movement in ghettos, particulary those on the Warsaw ghetto uprisal; popularized historical knowledge.
Section 64, row 1.

Ber MEISELS 1798—1879

Rabbi, advocate of co-operation of Jews with Polish national liberation movement. Participated in supplies of arms to insurgents in November, 1830. Arrested in 1861 for his order that synagogues be closed in protest against profanation of churches by tsarist authorities. On the eve of the outbreak of 1863 insurrection expelled from the country. When permitted to return to Warsaw engaged himself in charitative work, and extended his Talmudic knowledge.
Section 1, row 6.

Stanisław MENDELSON 1857—1913

Activist of the Polish and international labour movement, co-organizer of the first socialist circles in Warsaw, author of the first programme of the Polish Socialist Party, secretary of Friedrich Engels in his last years of life. From 1911 editor of 'Przegląd Codzienny' [Daily Review], paper fighting for civic rights for Jews in the Russian sector of partitioned Poland.
Section 44, row 1.

Leopold MEYET 1850—1912

Writer, collector of objects of art, co-operated with a number of leading papers; published i.a. Juliusz Słowacki's *Listy do Matki* [Letters to Mother]. Was at friendly terms with the Polish writer Eliza Orzeszkowa. Supported financialy schools for Jewish children. In his testament designed his whole possessions for building of elementary and trade schools for children regardless of creed.
Section 68, row 1.

Abraham MOREWSKI 1886—1964

Actor, stage manager, from 1918 acted in the Jewish theatre in Vilna, and later in America. After the Nazi armies invaded the Soviet Union he acted for a dozen or so years on Russian stages. In 1956 returned to Poland where he became one of the leading actors of the State Jewish Theatre bearing the name of E. R. Kamińska.
Section 64, row 1.

Jakub MORTKOWICZ 1878—1931

Bookseller, publisher; sole editor of the works of Stefan Żeromski as well as works of many noted writers and poets — published also the works of Janusz Korczak. Specialized in album publications, was an active member of the Union of Polish Booksellers, and of the Polish Society of Publishers.
Section 31, row 1.

NATANSONS

Zelig Samuel 1795—1879
Protoplast of the family; banker, industrialist, co-founder of the Great Synagogue in Warsaw. Several of his sons played an important role in cultural and scientific life of the country.

Henryk 1820—1895

Publisher, social worker, co-founder of a number of plants and financial institutions.

Jakub 1832—1884

Brother of Henryk, professor of the Warsaw High School, chemist, inventor. Co-founder of the Industrial and Agricultural Museum, Educational Help Fund, and other social institutions.

Ludwik 1821—1896

Physician, author of the Polish dictionary of anatomy, in the years 1871—1896 president of the board of directors of the Warsaw Community of Orthodox Jews, co-originator of a new Jewish hospital.
Section 20, rows 7 to 11.

Hirsz Dawid NOMBERG 1876—1927

Writer, publicist; portrayed the traditional world of Jewish townships, later the heroes of his novels were people of education who tried to adapt themselves to the changing world surrounding them. In the last period of his production he published a series of reports from various countries. Many of his works were translated into other languages including Polish.

The monument over the grave was designed by Abraham Ostrzega.
Section 31, row 2

Hilary NUSSBAUM 1820—1895

Historian, publicist, social worker. His articles appeared in the journals 'Jutrzenka' [Morning Star], and 'Izraelita' [Israelite]. Co-founder and member of a number of charitable institutions. At the time of 1863 insurrection helped families of insurgents exiled by tsarist authorities.
Section 33, row 2.

Samuel ORGELBRAND 1810—1868

Publisher, bookseller. In the years 1842—1850 published 'Kmiotek' [Rustic], the first paper in Poland for country people. His crowning achievement was the 28-volume *Encyklopedia powszechna* [Universal Encyclopaedia]. In Hebrew he published i.a. *Talmud Babiloński* [The Babylonian Talmud].
Section 20, row 7.

Icchak Lejb PEREC 1852—1915

Writer, dramatist, lawyer. After his youthful poetical attempts in Polish and Hebrew wrote in 1888 in novatory style the poem *Monisz* (in Yiddish). Wrote short stories on an expansive range of social problems, which were published in the collection *Folkstimliche geszichten* [Country-Folk Tales]. The plot of the poem *Chsydisz* [The World of Rabbinists] was woven on customs of Orthodox Jews. His dramas: *Baj nacht ojfn ałten mark* [By Night on the Old Market Square], and *Di goldene kajt* [Golden Chain] have always been stock pieces in Jewish theatres all over the world.

His numerous novels, satirical compositions, comprehensive publi-

cism — combining the modern European thought with the national tradition and folklore — put Perec among the classics of literature in Yiddish. His *Kpiarz* [Scoffer] (1888) — a selection of satirical novels, and that of short stories (1958) were translated into Polish.

The monument was designed by Abraham Ostrzega (1924).
Section 44, row 1 (common grave with Sz. An-ski and J. Dinezon).

Adolf PERETZ 1855—1933

Economist, noted specialist in banking business, publicist. In his last years of life lectured at the High School for Journalists in Warsaw. Was active in the circles of Jewish craftsmen and small shopkeepers; co-founder of Home for the Aged at Górczewska Street.

The monument was designed by Abraham Ostrzega.
Section 19, row 2.

Feliks PERL 1871—1927

Co-founder of the Polish Socialist Party, its leading, theoretician, publicist, chief editor of the Party's main organ 'Robotnik' [Worker], member of the Seym. Mieczysław Niedziałkowski, celebrated activist of the Party said at Pearl's grave: 'There is no Polish socialist in whom the cause of independence and socialism would be fused to such an extent as in Perl'.
Section 24, row 2.

Samuel Abraham POZNAŃSKI 1864—1921

Preacher of the Great Synagogue in Warsaw, head of the Judaistic library at the Synagogue, director of the Mosaic Rabinic School, student of the history of Jews in the Middle Ages.

The monument was designed by Henryk Stifelman.
Section 10, row 9.

Matias ROSEN 1807—1865

Banker, social worker, co-initiator of the Jewish people productiveness action; generously donated the poor regardless of creed. At the time of the January Insurrection in 1863 made diplomatic trips abroad as a de-

legate of the National Government; later supported publications and periodicals in Polish (Russification was then going on), founded grants to young artists.

Zofia ROSENBLUM-SZYMAŃSKA 1888—1978

Lady doctor, co-originator of medical attention stations for children. In the years 1928—1939 was head of such a station in Otwock near Warsaw. In the Warsaw ghetto she was (until 1942) chief doctor of a number of pediatric stations. After liberation became head of a dispensary for underdeveloped children at the Institute of Mental Hygiene. Participated in international congresses as a delegate of the Ministry of Health. Authoress of several popular-science works.
Section 67, row 5.

Chaim Zelig SŁONIMSKI 1810—1904

Mathematician, astronomer, inventor. Improved the computing machine the coinventor of which was Abraham Stern — his father-in-law. In 1862 founded in Warsaw first popular-science journal in Hebrew 'Hacefira' [Dawn]. Grandfather of Antoni Słonimski — poet and publicist.
Section 71, row 1.

Ber SONNENBERG 1764—1822

Merchant and entrepreneur; fouder of the synagogue in the suburb of Praga. Son of Szmul — popularly known as Zbytkower, and who was banker, owner of many houses and building lots in Praga, founder of the Jewish cemetery in that quarter, and a personage invested in a mantle of legend dating from the period of Kościuszko Insurrection. Descendants of Ber assumed the name of Bergson. One of them, philosopher and writer — who lived in France in the years 1859—1941, Henri Bergson — won the Nobel Prize in literature (1927).

The monument—ohel, one of the most interesting in the cemetery — was designed in 1831 by Dawid Frydlender.
Section 1, row 1.

Henryk STIFELMAN 1870—1938

Builder, architect; erected many public buildings, apartment houses, and executed several monuments in the Jewish cemetery in Warsaw; actively engaged in the work of a number of charitable institutions.

Michał SZULDENFREI 1887—1965

Lawyer, counsel for the defense of political prisoners before the war; dean of the Council of Solicitors in Cracow, member of the Central Committee of the BUND in People's Poland, member of the Constituent Assembly (Seym).
Section 20, main alley.

Boruch SZULMAN 1885—1906

Worker, fighting member of the Polish Socialist Party. On May 14, 1906 assassinated the cruel officer of the tsarist police, Konstantinov, and lost his life then. His heroic act was memorized in a moving song which for a long time was sang and recited by people all over Poland. In 1927 a memorial plate was unveiled on his grave — on the initiative of the Party.
Section 51, row 28.

TOEPLITZES

Many representatives of this family played an important role in economic life of Poland and Italy in the past and current century. The descendants living in Poland belong to the known film historians and publicists.

Leopold (died in 1866)

Entrepreneur, financier, philanthropist.
Section 1, row 1.

Bonawentura
Edward
Zygmunt
} Leopold's next of kin
Section 40, row 1.

Abraham Adolf TRUSKIER 1871—1941

Industrialist, senator of the Republic, president of the Managing Centre of the Union of Merchants in Poland, member of the board of directors of many Jewish economic and charitable institutions.

Jakub TUGENDHOLD 1794—1871

Organizer of the first elementary schools for Jewish children in Warsaw in 1817; director of the Rabbinical School in the years 1853—1863.
Section 1, row 2.

Hipolit WAWELBERG 1844—1901

Financier, philanthropist and social worker. Initiator of cheap editions of works by most prominent Polish writers and poets; financed the foundation called 'Cheap Apartments in Warsaw'. Together with his brother-in-law, Stanisław Rotwand, founded in 1891 the High Technical School (bearing their names), which was incorporated in 1951 with the Warsaw Technical University. Was initiator of the building to house the Museum of Industry and Trade. His name was given to a street in Warsaw — near the blocks of flats for workers financed from his foundation.
Section 20, row 3.

Jakub WEINLES 1870—1938

Painter. The themes of his many paintings were mostly Jewish. Was actively engaged in the works of the Jewish Society of Fine Arts.

Icchak Majer WEISENBERG 1881—1938

Writer, dramatist. His short stories: *Di meszugene in dorf* [The Village Madwoman], and *A sztejtł* [Country Town] were read particularly widely. Winner of the Warsaw Jewish Community prize in literature. Several of his compositions were translated into Polish, and German.
Section 31, row 2.

Wacław WIŚLICKI 1881—1935

Economic activist and social worker, member of the Seym. Leading representative of Jewish business circles for many years; filled positions of rank in many institutions.
Section 10, row 6.

Henryk WOHL 1836—1907

Alumnus of the Rabbinical School; director of the Treasury Department at the National Government during the 1863 insurrection, arrested by tsarist authorities, sentenced to penal servitude in Siberia; come back home after 20 years. On his grave was erected a monument (founded by the society) symbolizing three sectors of partitioned Poland — with an inscription: 'For a Good Son of the Fatherland — from Compatriots'.
Section 68, row 1.

Gecel ZALCSTEIN 1773—1841

Second-hand and new books seller; from 1837 published Astronomical and Economic Calender. Owing to his thorough knowledge of second-hand books trade, and help given by him, two great nationally important libraries were organized: The Library of the Krasiński Estate in Tail, and the University Library.

Ludwik ZAMENHOF 1859—1917

Ophtalmologist, creator of a universal language the first handbook of which appeared in 1887 in Warsaw. Assumed the pseudonym 'Doktoro Esperanto' after which this language got its name. The main source of inspiration in creation of Esperanto were misunderstandings on nationalistic grounds in the native city of its creator — Białystok. In the use of one easy language Zamenhof saw the medium making unrestricted contacts between people of various nationalities possible. He translated into Esperanto a number of works of world literature. According to approximate data this language is now being used by two and half milion people all over the world.

The monument was designed by Mieczysław Lubelski.
Section 10, row 2.

*
* *

This very modest number of short life-sketches is presented by the authors with the understanding that it lacks hundred of names of renowned Warsaw Jews who perished during the Nazi occupation. They died of starvation and diseases, in executions and extermination actions.

Mass graves of Warsaw Jews from the years 1941—1942 in the cemetery at Okopowa Street have not as yet been fully identified. What then could one say on an identification of single persons graves? It can be that searching for these places of repose, on the occasion of conservation work, will reveal some names then maybe in sections 73 or 74 a monument will later be erected, commemorating thousands of Warsaw ghetto victims. And then also a passer-by visiting this Jewish borough of death in Warsaw might — standing at the symbolic grave-monument — honour those tragically perished with a moment of reverie or prayer.

UTTLEMAN LIBRARY OF GRATZ COLLEGE
MELROSE PARK, PA.

PHOTOGRAPHS

1. Relief on a monument in the Jewish cemetery
2. Part view of the former section of the cemetery
3. Old tombs in the cemetery
4. Mausoleum of Sz. An-ski, I. L. Perec and J. Dinezon — work of Abraham Ostrzega
5. Grave of Szymon Askenazy
6. Nineteenth century section of the cemetery
7. Grave of the Mathias Bersohn's family
8. Monument over the grave of Gustaw Bergson and his wife Leontyna née Fajans
9. Relief crowning one of the tombs
10. Monument devoted to the memory of BUND and CUKUNFT fighters of the Warsaw ghetto in the years of Nazi occupation
11. Grave of Adam Czerniaków and his family
12. Tomb over the grave of Paulina Fajans
13. Grave stele from the old part of the Jewish cemetery
14. Monument over the grave of Estera Rachel Kamińska designed by Feliks Rubinlicht
15. Grave of Tekla Kronenberg
16. Monument over the grave of the Warsaw banker Wilhelm Landau and his wife Ewa — designed by Bolesław Syrowicz
17. Part view of the Jewish cemetery in Warsaw
18. Tomb over the grave of the Warsaw bookseller and publisher Samuel Orgelbrand
19. Grave of Feliks Perl — socialist activist
20. Part view of the Jewish cemetery in Warsaw
21. On the left side — obelisk over the grave of Chaim Zelig Słonimski, grandfather of the eminent writer Antoni Słonimski
22. Mausoleum of Ber Sonnenberg, work of Dawid Frydlender (1831)
23. *On the rivers of Babylon* (Psalm 127) — relief from the sepulchre-ohel of Ber Sonnenberg
24. Grave stele from the Jewish cemetery in Warsaw
25. Grave of Hipolit Wawelberg and symbolic mound of his son Wacław

26. Grave of Henryk Wohl, member of the National Government at the time of 1863 insurrection
27. Part view of the old part of the cemetery
28. Sepulchre of Ludwik Zamenhof — designed by Mieczysław Lubelski
29. Monument of soldiers and officers of the Polish Army killed in defence of Warsaw in September 1939
30. Grave stele in the former section of the cemetery

PLAN SYTUACYJNY CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO W WARSZAWIE

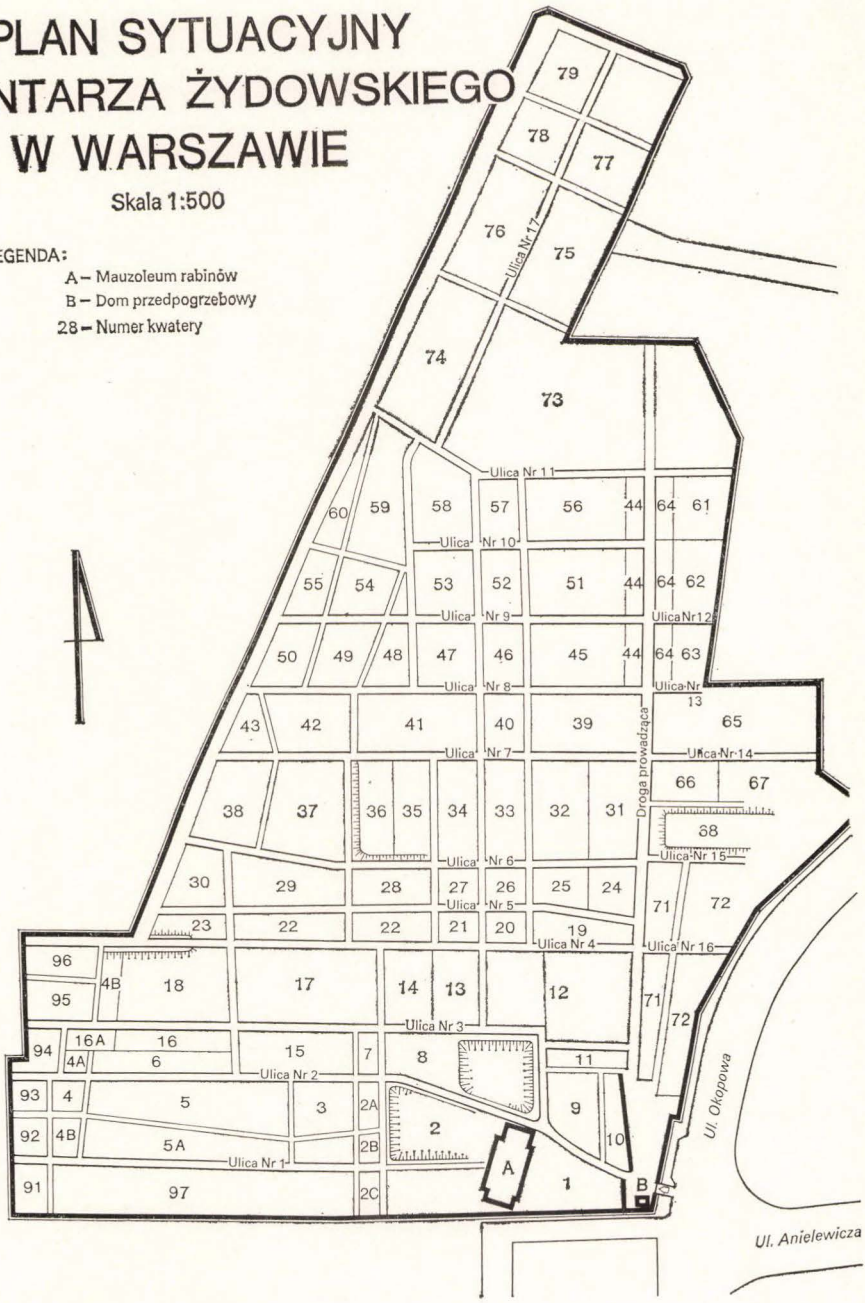
Skala 1:500

LEGENDA:

A – Mauzoleum rabinów

B – Dom przedpogrzebowy

28 – Numer kwatery

PLAN OF THE CEMETERY

Scale 1:500

Legend: A — Mausoleum of rabbis
B — Prefuneral home
28 — Section number

ס י ט ו א צ י ע-פ ל א ן

פונעם יידישן בית-עולם

אין וואַרשע

מאשטאב 1:500

לעגענדע:

A — רבנים-מאוזאלעי

B — טהרה-הויז

28 — קוואטיר-מספרים

1

2

3

4

SZYMON
ASKENAZY

6

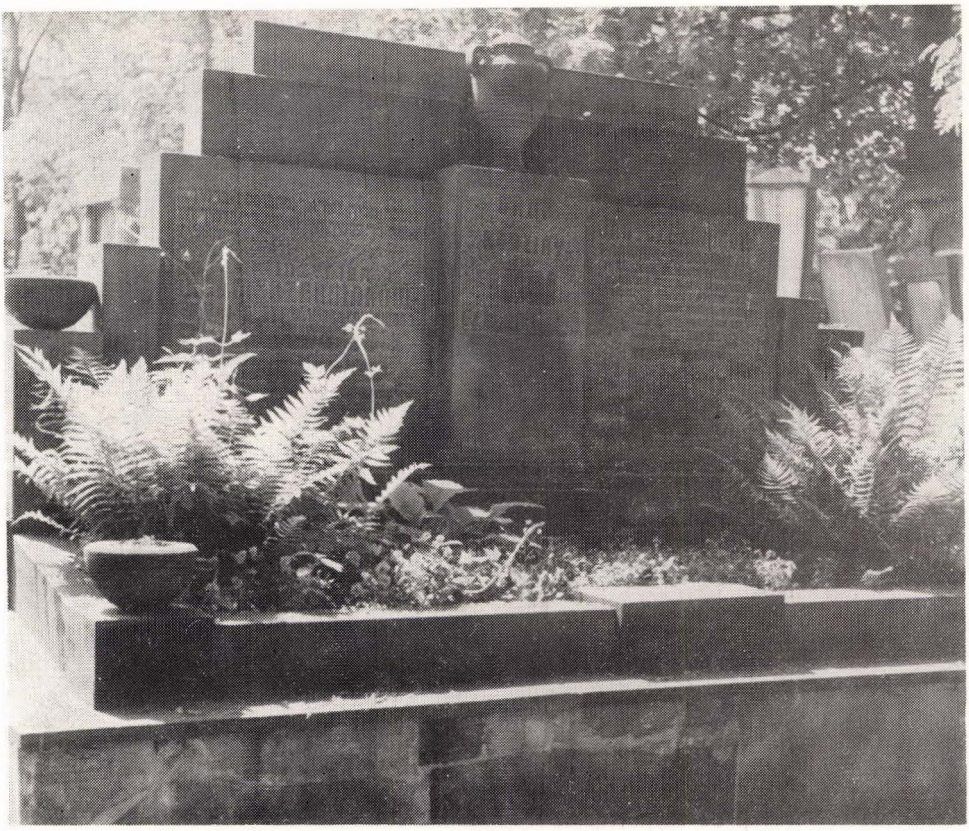
8

9

10

11

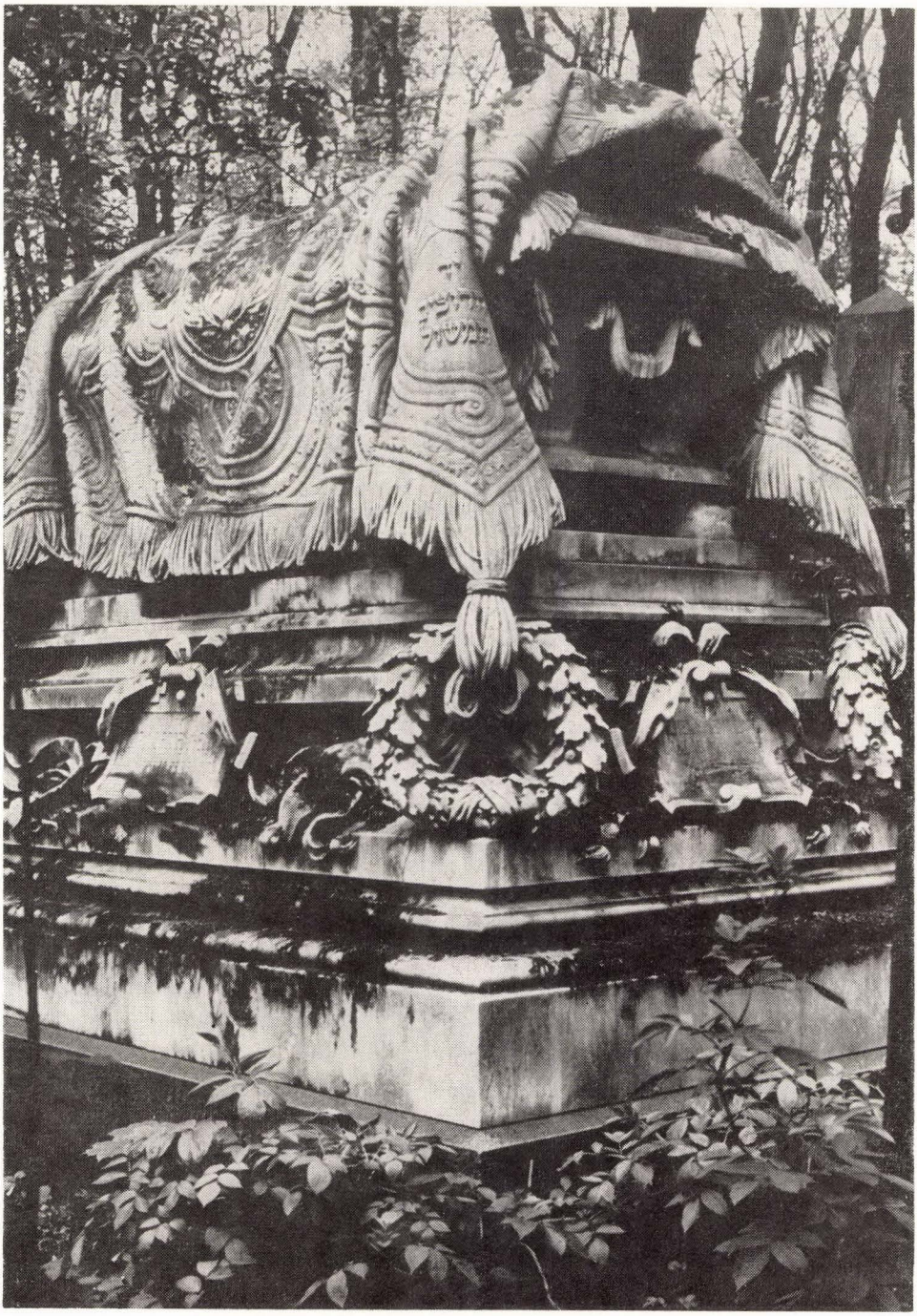

12

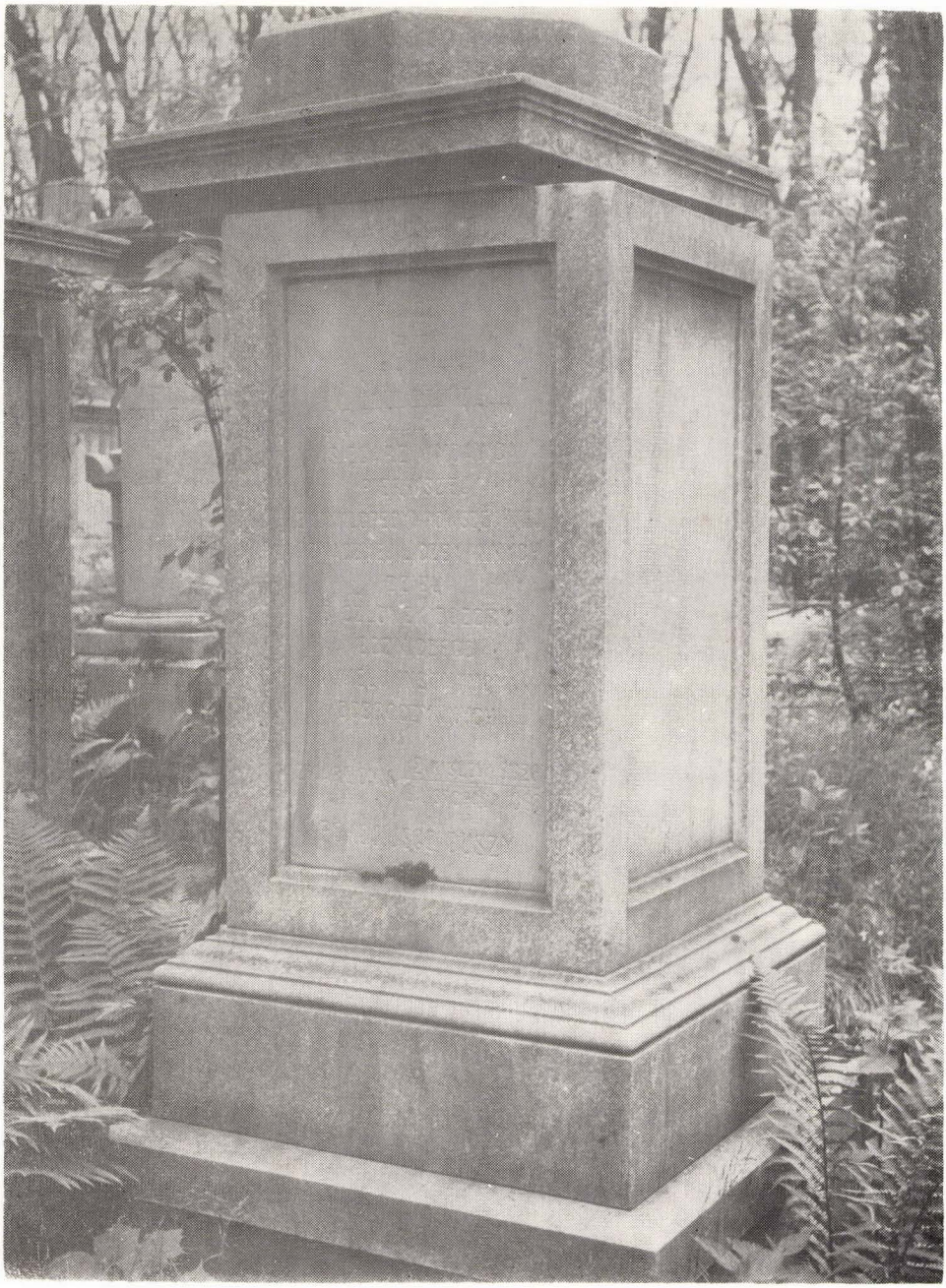

E. R.
KAMINSKA
1870
1945

16

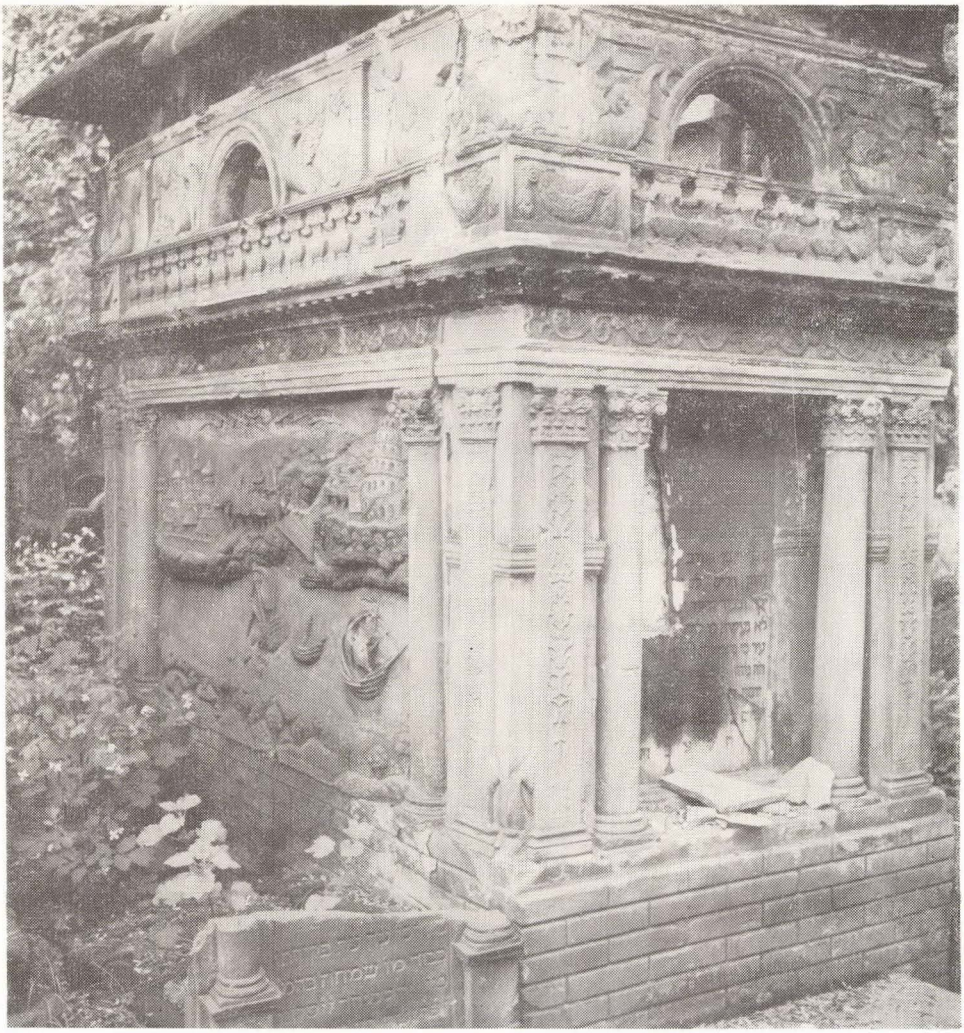

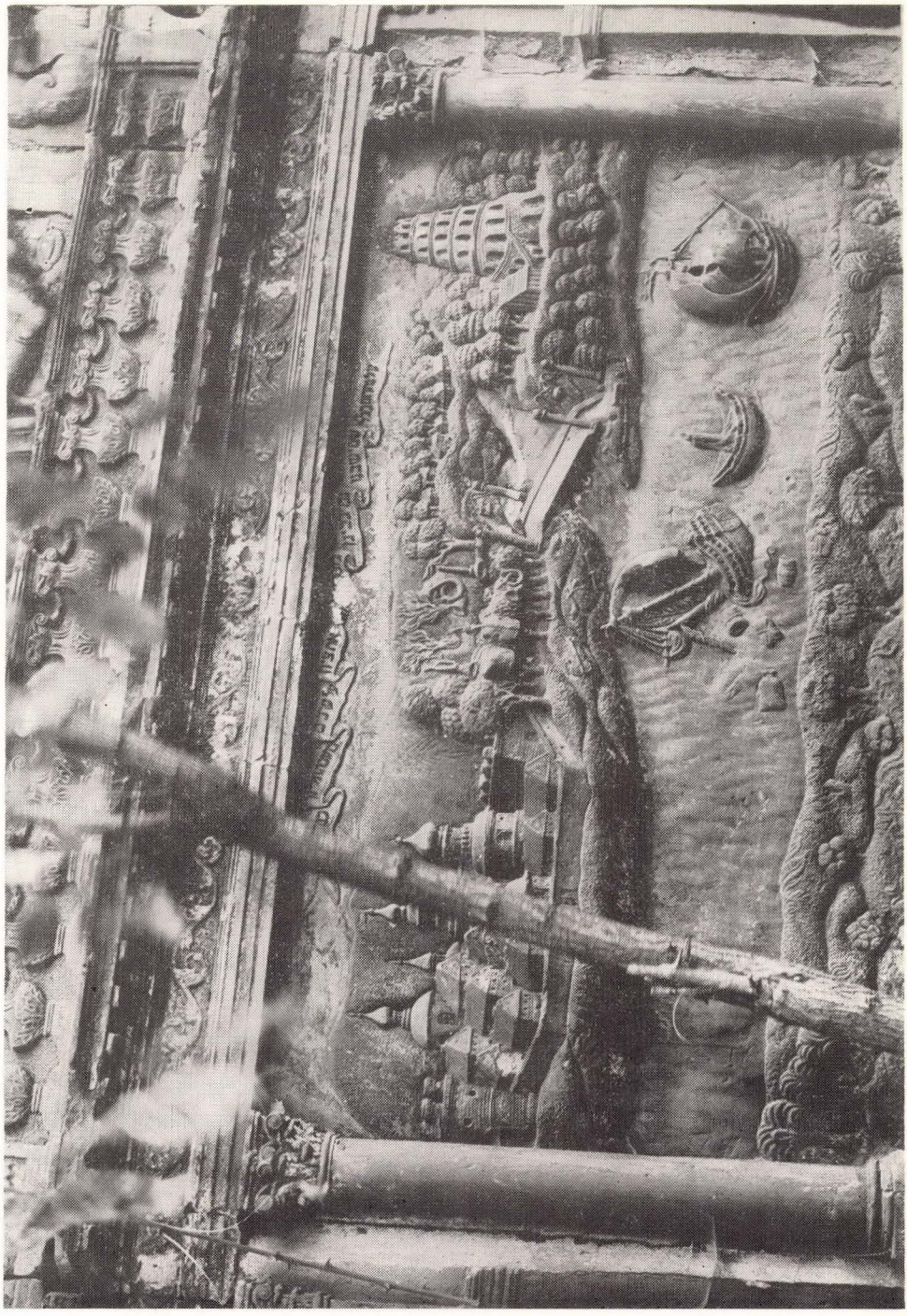

FELIKSOWI
PERLOWI
18 26/IV 71 – 19 15/IV 27
TWÓRCY PROGRAMU SOCJALIZMU POLSKIEGO
WODZOWI SWEMU
I NAJWIERNIEJSZEMU Z BOJOWNIKÓW SPRAWY
ROBOTNICZEJ
P.P.S.
UKOCHANEMU MĘŻOWI
TERESA

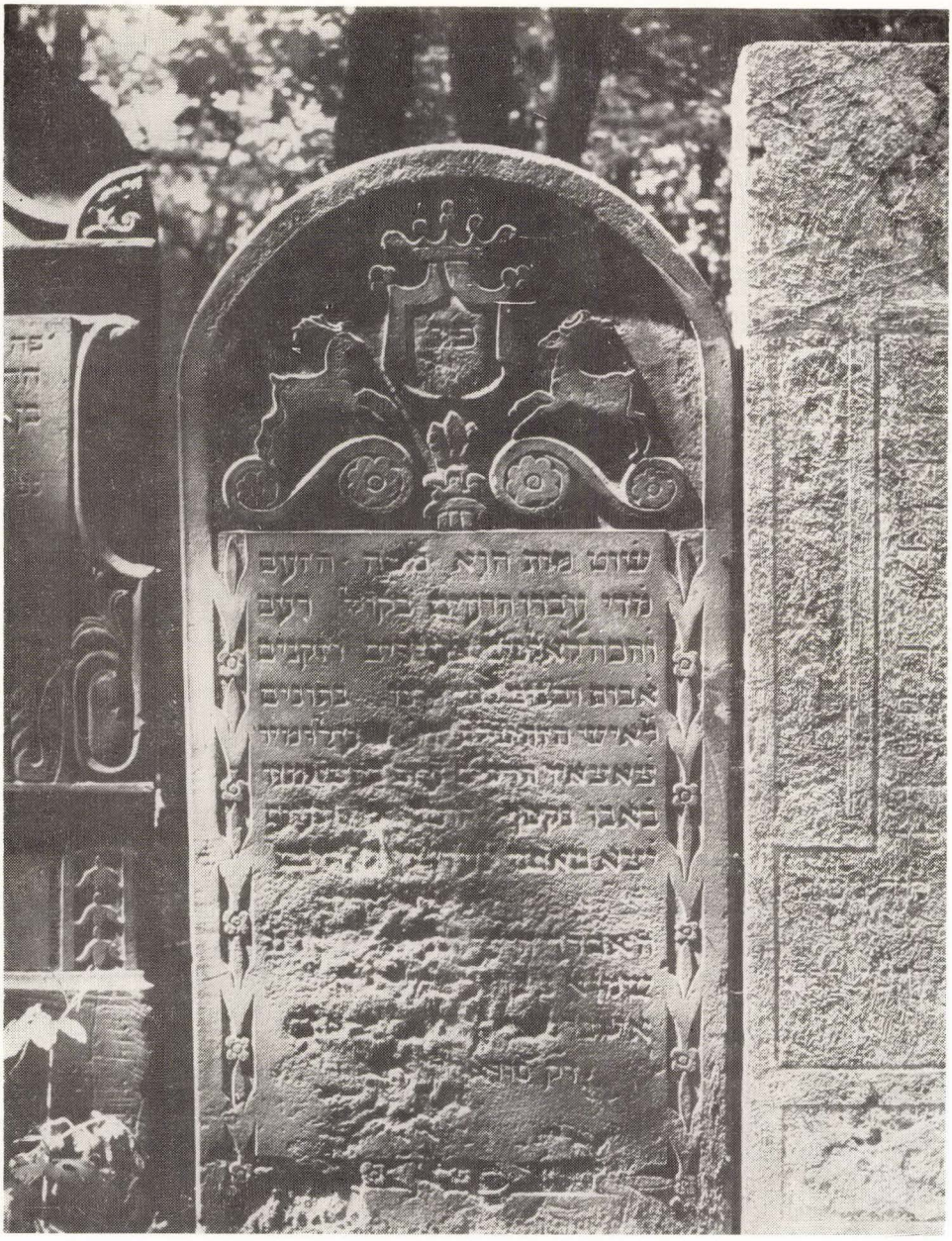

GRÓB SYMBOLICZNY RODZINY
RASZKIN vel RASZKIES
IZAAKA
CZEŚĆ PAMIĘCI

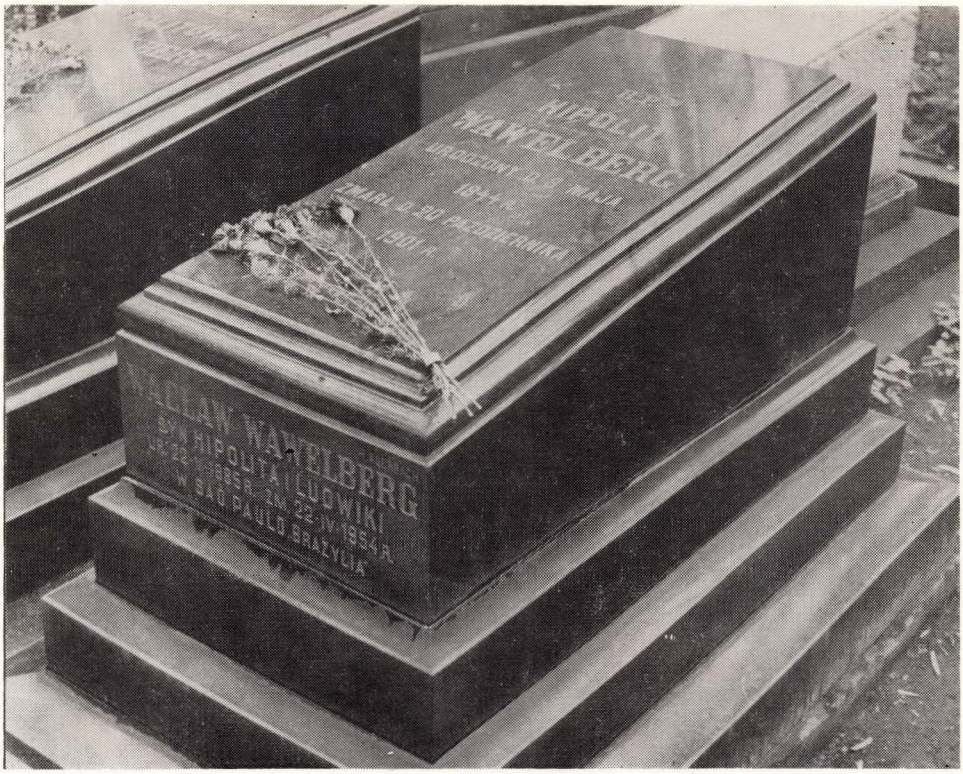

22

23

HIPOLIT
WAWELBERG
WACŁAW WAWELBERG
SYN HIPOLITA I LUDWIKI
W SAO PAULO BRAZYLIA

HENRYK
WOHL
1838-1907
ULICA NR. 16

28

אפפענהיים
אשה חכימה וישרה
אם כל המשפחה
חפארת בעלה ובניה
כל ימיה רדפה אך טוב
צדקה וחסד עשתה
עם עניים בכלל
ועם עניי משפחתה בפרט
גדלה מכספה
להשיב חמות ממשפחתה
לכן גמולך ישלם מרחמך
לעד יזכר שמך
הושם באבן רשמך

(!)
פ״נ

19. קבר פונעם סאציאליסטישן טוער פעליקס פערל

20. פראגמענט פונעם יידישן בית-עולם אין וואַרשע

21. פון דער לינקער זייט — אבעליסק אויפן קבר פון חיים-זעליג סלאנימסקי, זיידע פונעם אויסגעצייכנטן ליטעראט אנטאני סלאנימסקי

22. מאוזאלעי פון בער זאנענבערג, ווערק פון דוד פרידלענדער פון 1831 יאר

23. *על נהרי בבל* (תהלים, מזמור 127) — רעליעף פונעם אוהל-מאוזאלעי פון בער זאנענבערג

24. קבר-פאסטומענט פונעם יידישן בית-עולם אין וואַרשע

25. קבר פון היפאליט וואוועלבערג און סימבאלישע קבר-מצבה פון זיין זיך וואצלאוו וואוועלבערג

26. קבר פון הענריק וואָהל — מיטגליד פון דער נאציאנאלער רעגירונג בשעתן אויפשטאנד פון 1863 יאר

27. פראגמענט פון דער אלטער טייל יידישן בית-עולם אין וואַרשע

28. קבר-מאנומענט פון לודוויק זאמענהאף לויטן פראיעקט פון מיעטשיסלאוו לובעלסקי

29. אנדענק-מאנומענט פאר די זעלנער און אפיצירן פון פוילישן מיליטער, געפאלענע ביים פארטיידיקן וואַרשע אין סעפטעמבער 1939 יאר

30. קבר-פאסטומענט פון אן אלטער צווינגטער-קוואטיר

רשימה פון אילוסטראציעס

1. רעליעף פון א קבר-מצבה אויפן יידישן בית-עולם
2. פראגמענט פון אן אלטער קוואטיר פונעם יידישן בית-עולם ביי דער אקאפאווע גאס אין וואַרשע
3. אלטע מצבות אויפן יידישן בית-עולם
4. מאוזאלעי פון ש. אנ-סקי, י. ל. פרץ און י. דינעזאן — וועַרק פון אברהם אסטשעגא
5. קבר פון שמעון אשכנזי
6. קוואטיר פונעם ניינצנטן י"ה אויפן יידישן בית-עולם
7. פאמיליע-קבר פון מאטיאס בערסאן
8. אנדענק-מאנומענט אויפן קבר פון גוסטאוו בערגסאן און לעאנטינע בערגסאן פון דער היים פאיאנס
9. עטרה-רעליעף פון אייגעם פון די מצבה-שטיינער
10. געמיינזאמער אנדענק-מאנומענט פאר די וואַרשעווער געטא-קעמפער — מיטגלידער פונעם "בונד" און "צוקונפט" פון די אקופאציע-צייטן
11. קבר פון אדאם טשערניאקאוו און זיין משפחה
12. מצבה פון פאולינע פאיאנס
13. קבר-פאסטומענט פון דער אלטער טייל יידישן בית-עולם
14. אנדענק-מאנומענט פון אסתר-רחל קאמינסקא, פראיעקטירט דורך פעליקס רובינליכט
15. קבר פון טעקלע קראנענבערג
16. אנדענק-מאנומענט אויפן קבר פונעם וואַרשעווער באנקיר ווילהעלם לאנדאו און זיין פרוי עווא /חוה/ — וועַרק פון באלעסלאוו סיראוויטש
17. פראגמענט פונעם יידישן בית-עולם אין וואַרשע
18. אנדענק-מצבה פונעם באקאנטן וואַרשעווער בוקיניסט און עדיטאר — שמואל ארגעלבראנד

מ'קאן זיך משער זיין, אז ביים דורכפירן קאנסערוואציע-ארבעטן אויפן מקום-מנוחה פון די פארשטארבענע, וועט זיך אייגעבן עפעס-וואס אנטפלעקן אין דעם הינ-זיכט, אוך דאן, לאמיר האפן, וועט אין דער באעבטסטער צוקונפט, אנטשטיין אפשר אויף די קוואטירן נ"ר 73 אוך 74 אן אנדענק-מאנומענט פאר טויזנטער אומבאקאנטע קרבנות פונעם ווארשעווער געטא.

ווען אזעלכעס וועט געשען, וועט דער צוקונפטיקער באזוכער פון דער יידי-שער מתים-שטאט אין ווארשע קאנען — מיט א מינוט שטילשווייגן, א הפילה ממעמקים, צי א סימבאליש בלום — באערן זייער הייליקן זכר ביים ווירדיקן מאנומענט.

ארצט - אקוליסט. שעפער פון דער אינטערנאציאנאלער שפראך, פון וועלכער דאס ערשטע לערן-בוך האט זיך באוויזן אין יאר 1887 אין וואַרשע. דער אויטאר איז סיגנירט מיטן פסעודאנים "דאקטארא עספעראנטא" (דאקטער מיט האפענונג), וואס האט געגעבן שפעטער דעם נאמען זיין שפראך. ביים שאפן די עספעראנטא-שפראך האבן אים אנגערעגט די צווישננאציאנאלע קאנפליקטן אין זיין היים-שטאט — ביאליסטאק. אינעם איינפירן איין לייכטע שפראך האט זאמענהאף געזען א מיטל ביים איינשטעלן גוטע באציונגען צווישן מענטשן פון פארשידענע נאציאנאליטעטן. ער האט איבערגעזעצט אויף עספעראנטא-שפראך פיל ווערק פון דער וועלט-ליטעראטור. לויט בקרובדיקע אנגאבן באנוצן זיך היינטצוטאג מיט דער דאזיקער שפראך אן ערך צוויי מיט א האלבן מיליאן מענטשן.

אויטאר פון דער אנדענק-מצבה איז מיעטשיסלאוו לובעלסקי.

קוואטיר 10, ר' 2.

* * *

צוגרייטנדיק דעם דאזיקן — צאליק-באשיידענעם — ביאגראמען-יזכור, האבן זיינע אויטארן זיך אפגעגעבן א דיטלעכן דין וחשבון פון די גרויסע בלויזן, אנטשטאנענע צוליבן אויסראטן הונדערטער הערלעכע יידישע געשטאלטן, אומגעקומענע בעת דער אקופאציע. זיי זענען אומגעקומען נאמענלאז פון הונגער און קראנקהייטן, בשעת עקזעקוציעס און עקסטערמינאציע-אקציעס.

די קאמפאקטע ברודער-קברים פון די וואַרשעווער יידן פון די אקופאציע-יארן 1941 - 1942 זענען נאך פאקטיש עד-היום נישט אידענטיפיצירט געווארן אויפן בית-עולם ביי דער אקאפאוו-גאס. ביי אזעלכע אומשטענדן איז כמובן שווער צו רעדן וועגן אידענטיפיצירן קברים פון איינצלנע פערזאנען.

יצחק-מאיר וויסענבערג 1881 - 1938

שרייבער, דראמאטורג. א באזונדערע פאפולאריטעט ביי די ליטענער האבן באקומען זיינע דערציילונגען: די משוגענע איך דארף און א שטעטל. לאורעאט פון דער ליטעראריש־פרעמיע פונדירט דורך דער יידישער קהלה אין וואַרשע. טייל פון זיינע שאפונגען איבערגעזעצט אויף פויליש און דייטש.

קוואטיר 31, ר' 2.

וואצלאוו ווישליצקי 1881 - 1935

ווירטשאפטלעכער און געזעלשאפטלעכער טוער, סיים־דעפוטאט פון דער זשעטש־פאספאליטע. לאנגיאריקער אנפירנדיקער פארשטייער פונעם יידישן סוחרטום. פארנומען אנפירנדיקע שטעלעס אין פיל אינסטיטוציעס.

קוואטיר 10, ר' 6

הענריק וואהל 1836 - 1907

דערצויגלינג פון דער ראבינער־שול. דירעקטאר פונעם פינאנס־אפטייל ביי דער נאציאנאלער רעגירונג בשעתן אויפשטאנד אין 1863 יאר. ארעסטירט דורך די צארישע מאכט־ארגאנען, פארשיקט געווארן אויף סיבירער קאטארגע, פונוואנען זיך אומגעקערט קיין פוילן אין 20 יאר ארום. אויף זיין קבר האט די געזעלשאפט געשטעלט אן אנדענק־מצבה, וועלכע סימבאליזירט די דריי צעטיילונגס־געביטן מיט אן אויפשריפט: "דעם פארדינסטפולן זין פונעם פאטערלאנד — לאנדסמאן־לייט".

קוואטיר 68, ר' 1.

געצל זאלצשטיין 1773 - 1841

אנטיקוואריער, בוקיניסט. פון 1837 יאר ארויסגעגעבן אן אסטראנאמיש־ווירטשאפטלעכן קאלענדאר. אדאנק זיין אנטיקווארישן וויסן און מיטהילף זענען אויך אנטשטאנען צוויי גרויסע נאציאנאלע ביבליאטעקן: די קראשינסקיס ארדינאציע־ביבליאטעק און אוניווערסיטעט־ביבליאטעק.

באנאוועגטורא
עדוואַרד
זילגמונט
} די נאענטסטע משחה פון לעאפאלד טעפליץ

קוואטיר 40, ר' 1.

אברהם אדאלף טרוסקער 1871 - 1941

אינדוסטריעלער, סענאטאר פון דער פוילישער רעפובליק, פרעזעס פון דער צענטראלע פונעם סוחרים-פאריין אין פוילן, פארוואלטונגס-מיטגליד פון פיל ייִדישע ווירטשאפטלעכע און כאריטאטיווע אינסטיטוציעס.

יעקב טוגענהאלד 1794 - 1871

ארגאניזאטאר פון די ערשטע עלעמענטארע שולן פאר ייִדישע קינדער אין וואר-שע אין 1817 י. דירעקטאר פון דער ראבינער-שול אין די יארן 1853 - 1863.

קוואטיר 1, ר' 2.

הילפאליט וואוועלבערג 1844 - 1901

פינאנסיסט, פילאנטראפ און געזעלשאפטלעכער טוער. אפוטרופוס פון בילקע ווערק-אויסגאבעס פון די אויסגעצייכנטסטע פוילישע שריפטער און פאעטן, אנציקלא-טאר פון דער פונדאציע א"נ: "א בילקע ווינונג אין וואַרשע". צוזאמען מיט זיין שוואגער, סטאניסלאוו ראטוואנד, האט ער פארלייגט אין יאר 1891 די העכערע טעכניש שול, וואס האט באקומען זיעער נאמען. אין 1951 יאר האט מען זי איינגע-שלאסן אין דער וואַרשעווער פאליטעכניק. איניציאטאר פון דער בוינונג פונעם אינ-דוסטריע- און האנדל-מוזיי. זיין נאמען האט באקומען איינע פון די וואַרשעווער גאסן נעבן די ארבעטער-בלאקן, אנטשטאנענע פון זיין פונדאציע.

קוואטיר 20, ר' 3.

יעקב ווייגלעס 1870 - 1938

מאלער-קינסטלער. געשאפן פיל בילדער אויף ייִדישער טעמאטיק. געבומען א לעבהאפטן אנטייל אין די ארבעטן פון דער ייִדישער געזעלשאפט פאר שיינקונסט. און גראפיק.

הענריק סטיפעלמאן 1870 - 1938

בוימיייסטער, ארכיטעקט, שעפער פון פיל געזעלשאפטלעכע געביידעס, ווויז-הייזער און פראיעקטאנט פון עטלעכע מצבות אויפן יידישן בית-עולם אין וואַרשע.
טוער פון כאריטאטיוו אינסטיטוציעס.

מיכאל שולדענפריי 1887 - 1965

זוריסט, פארטיידיקער פון פאליט-ארעסטירטע פאר דער מלחמה, דיעקאן פונעם אדוואקאטן-ראט אין קראקע, מיטגליד פונעם צ"ק פונעם "בונד" אין פאלקס-פוילן, דעפוטאט פון געזעצגעבערישן סיים.
קוואטיר 20, הויפט-אלעיע.

ברוך שולמאן 1885 - 1906

ארבעטער, קעמפער פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי. דעם 14-טן מאי 1906 יאר אויסגעפירט אן אטענטאט אויפן גרויזאמען קאמיסאר פון דער צארי-שער פאליציי, קאנסטאנטינאוו און אליין דאן אומגעקומען. וועגן זיין טאט איז געשאפן געווארן א רירנדיקע לידי, וועלכע מ'האט א לענגערע צייט געזונגען און רעציטירט. אין 1927 יאר איז אנטהילט געווארן לויט דער איניציאטיוו פון פפס אן אנדענקס-טאוול אויף זיין קבר.
קוואטיר 51, ר' 28.

משפחה טעפליץ

פיל פארשטייער פון דער דאזיקער משפחה האבן אפגעשפילט א וויכטיקע ראל אינעם ווירטשאפטלעכן לעבן פון פוילן און איטאליע אין פאריקן און לויפיקן יארהונדערט. די שטאמהאלטער פון דער דאזיקער משפחה אין פוילן געהערן צו דער אנגעזעענער פלעיאדע פילם-היסטאריקער און פובליציסטן.

לעאפאלד טעפליץ, געשטארבן אין 1866 יאר.

אובטערגעמער, פינאנסיסט, פילאנטראפ.

קוואטיר 1, ר' 1.

זאפיא ראזענבלום-שימאנ'סקא 1888 - 1978

ארצט, מיטגרינדערין פון א געזונטהייטס-אויפזיכט איבער קינדער. אנגעפירט אין די יארן 1928 - 1939 מיט אזא מין געזונטהייטס-אויפזיכט-אנשטאלט איבער לידל-שע קינדער אין אטוואצק נ' ווארשע. ביזן 1942 י. איז זי געווען הויפט-דאקטער אין קינדער-אנשטאלטן אינעם ווארשעווער געטא. נאך דער באפרייונג האט זי אנגעפירט מיט א קאנסולטאציע-אנשטאלט פאר לעבנס-נישטצוגעפאסטע קינדער ביים אינסטיטוט פאר פסל-כישער היגיענע. אלס דעלעגאט פונעם געזונטהייטס-מיניסטעריום איז זי אריסגע-טראטן אויף אינטערנאציאנאלע קאנגרעסן. אוליטארין פון עטלעכע פאפולער-ווישנשאפט-לעכע ארבעטן.

קוואטיר 67, ר' 5.

חיים-זעליג סלאנימסקי. 1810 - 1904

מאטעמאטיקער, אסטראנאם, דערפינדער. פארפולקאמט א מאטעמאטישע מאשין, וועל-כערס מיטשעפער איז געווען זיין שוויגער אברהם שטערן. אין 1862 יאר פארליירט אין ווארשע די ערשטע ווישנשאפטלעך-פאפולערע צייטשריפט אין דער העברעישער שפראך "הצפירה" (אולפגאנג). זיידע פונעם פאעט און פובליציסט אנטאני סלאנימסקי.

קוואטיר 71, ר' 1.

בער זאנענבערג 1764 - 1822

סוחר, אובטערגעמער, פובדאטאר פון דער שיל אויף פראגע. זין פון שמואל זבילטקאוואר, דעם באנקיר, איינגענטימער פון פיל פאסעסיעס אויף פראגע, גרינדער פונעם פראגער לידישן צווינגטער; א לעגענדארע פערזענלעכקייט בשעתן קאשטשטושקא-אויפשטאנד. זאנענבערגס שטאמהאלטער האבן זיך צוגעאייגנט דעם פאמיליע-נאמען בערגסאן. איינער פון זיי, באזעצטער אין פראנקרייך אין די יארן 1859 - 1941 (אנרי בערגסאן) — פילאזאף און שריפטער, האט באקומען אין 1927 יאר א נאבל-פריז אויפן געביט פון ליטעראטור.

זאנענבערגס אוהל איז איינער פון די אנגעזענסטע אויפן בית-עולם.

קוואטיר 1, ר' 11.

אדאלף פרץ 1855 - 1933

עקאנאמיסט, אויסגעצייכנטער ספעציאליסט פון באנק-וועזן, פובליציסט. אין די לעצטע לעבנס-יארן געלייענט לעקציעס אין דער זשורנאליסטן-הויכשול אין וואר-שע. טוער אין דער יידישער סביבה פון האנטווערקער און קליין-הענדלער; מיטגרונ-דער פונעם מושב-זקנים ביי דער גורטשעווסקע-גאס.

אויטאר פונעם מצבה-דענקמאל — אברהם אסטשעגא.

קוואטיר 19, ר' 2.

פעליקס פערל 1871 - 1927

מיטגרינדער פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי און איר הויפט-טעא-רעטיקער. פובליציסט, שעף-רעדאקטאר פונעם פארטייאישן הויפט-ארגאן "Robotnik"; סיים-דעפוטאט. דער אנגעזעענער טוער פון דער פפס, מיעטשיסלאוו ניעדזשיאלקאוו-סקי, האט געזאגט פערלען נאך יענעמס טויט מיט די דאזיקע ווערטער: "נישט פאראן אזא פוילישער סאציאליסט, ביי וועלכן די פראגע פון אומאפהענגיקייט און סאציא-ליזם זאלן זיין אזוי צונויפגעוואקסן, ווי ביי פערלען."

קוואטיר 24, ר' 2.

שמואל-אברהם פאזנאנ'סקי 1864 - 1921

מגיד פון דער גרויסער וואַרשעווער שיל, לייטער פון דער יודאיסטישער ביב-ליאטעק ביי דער שיל, דירעקטאר פונעם רעליגיעזן יידישן לערער-סעמינאר; פארשער פון דער געשיכטע פון יידן אין מיטלאלטער.

מצבה — ווערק פון הענריק שטיפעלמאן.

קוואטיר 10, ר' 9.

מאטיאס ראזען 1807 - 1865

באנקיר, געזעלשאפטלעכער טוער, מיטארגאניזאטאר פון דער אקציע לטובת פרא-דוקטיווייזירן די יידישע באפעלקערונג. מיטגעהאלפן בשפע ארעמעליט אן אונטערשיד פון גלויבן. בשעתן יאנואר-אויפשטאנד ארויסגעפארן מיט א דיפלאמאטישער מיסיע קיין אויסלאנד אלס דעלעגאט פון דער קאנספיראטיווער נאציאנאלער רעגירונג. שפע-טער געשטיצט אויסגאבעס און צייטשריפטן אין דער פוילישער שפראך (און געהערשט האט דאן א רוסיפיקאטארישער דראנג!), צוגעטיילט סטיפענדיעס יונגע ארטיסטן.

הילארי נוסבאום 1820 - 1895

היסטאריקער, פובליציסט, געזעלשאפטלעכער טוער. זיינע ווערק האבן זיך בא-
ווירן אויף די שפאלטן פון די צייטשריפטן: "Jutrzenka" (מארגנדעמערונג),"Izra-
elita". מיטגרינדער און מיטגלידד פון פיל כאריטאטיווע אינסטיטוציעס. בשעתן
אויפשטאנד אין 1863 יאר געטראגן הילף די משפחות פון די פארשיקטע דורך די צא-
רישע מאכט-ארגאנען.

קוואטיר 33, ר' 2.

שמואל ארגעלבראנד 1810 - 1868

עדיטאר, בוקיניסט. אין די יארן 1842 - 1850 ארויסגעגעבן דעם "Kmiotek"
(פוילנד) — ערשטע צייטשריפט פארן דארפס-פאלק. די קרוינונג פון זיין טעטיקייט
איז געווען די 28-בענדיקע *Encyklopedia powszechna* (אלגעמיינע ע.). אין דער
העברעישער שפראך ארויסגעגעבן צוו"אנד *תלמוד בבל*.

קוואטיר 20, ר' 7.

יצחק-לייב פרץ 1852 - 1915

שרייבער, דראמאטורג; פון בארוף — יוריסט. נאך די יוגנטלעכע פאעזיע-
פרווון אין דער פוילישער און העברעישער שפראך האט ער אנגעשריבן אין יאר 1888
א נאוואטארישע לויטן סטיל פאעמע "מאניש" אין דער יידישער שפראך, געשריבן דער-
ציילונגען מיט א בריייטער געזעלשאפטלעכער פראבלעמאטיק, ארויסגעגעבן אין א זאמ-
לונג "פאלקסטימלעכע געשיכטען". די פאעמע "חסידיש" איז באזירט אויף ארטאדאקסי-
שע יידישע מנהגים. פרצעס דראמאטן: "ביינאכט אויפן אלטן מארק" און "די גאלדענע
קייט" זענען געווען און פיגורירן כסדר אינעם רעפערטואר פון יידישע טעאטערס
אויף דער גאנצער וועלט.

פילצאליקע נאוועלן, סאטירישע שאפונגען, אלזייטיקע פובליציסטיק, וועלכע
פאראייניקן א היינטצייטיקן אירראפעישן געדאנק מיט דער נאציאנאלער טראדיציע
און פאלקלאר, שטעלן פרצן אין דער פלעיאדע פון ליטעראטור-קלאסיקער אין דער
יידישער שפראך.

פוילישע אבערזעצונגען פון זיינע שאפונגען: *Kpiarz* (1888), אויסוואל
פון סאטירישע נאוועלן, אויסוואל פון דערציילונגען (1958).
מצבה-דענקמאל — ווערק פון אברהם אסטשעגא (1924 י.).

קוואטיר 44, ר' 1 (איך א געמיינז. מאוזאלעי מיט ש. אנ-סקי און י. דינעזאן).

די באטאנסאנס:

זעליג-שמואל 1795 - 1879

פראטאפלאסט פון דער דאזיקער משפחה. באנקיר, אינדוסטריעלער; מיטגרינדער פון דער גרויסער שיל אין וואַרשע. עטלעכע זייגע זין האבן אפגעשפילט א וויכטיקע ראל אינעם קולטורעלן ‘און ווירטשאפטלעכן לעבן פונעם לאנד.

הענריק 1820 - 1895

עדיטאר, געזעלשאפטלעכער טוער, מיטפונדאטאר פון עטלעכע אינדוסטריעלע אנשטאלטן און פינאנסיעלע אינסטיטוציעס.

יעקב (יאקוב) 1832 - 1884

הענריקס ברודער, פראפעסאר פון דער וואַרשעווער הויפט-שול; כעמיקער, דערפינדער, מיטפונדאטאר פונעם אינדוסטריע- און אגראר-מוזיי, וויז אויך פון א ווירטשאפט-הילפס-קאסע און אנדערע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

לודוויק 1821 - 1896

ארצט, אויטאר פון א פוילישן אנאטאמישן ווערטערבוך. אין די יארן 1871-1896 פארוואלטונגס-פרעזעס פון דער וואַרשעווער יידישער קהלה; מיטגרינדער פון א ניעם יידישן שפיטאל.

קוואטיר 20, ריינ 7 - 11.

הערש-דוד נאמבערג 1876 - 1927

שרייבער, פובליציסט. באשריבן דעם טראדיציאנעלן פאלקלאר פון די יידישע שטעטלעך, שפעטער זענען געווארן העלדן פון זיינע ווערק אינטעליגענטן, באמיענדיקע זיך צופאסן צו די פארקומענדיקע ענדערונגען אין דער ארומיקער וועלט. צום סוף פון זיין שעפעריש טעטיקייט האט ער אנגעשריבן א ריי רעפארטאזשן פון פארשידענע לענדער. פיל פון זיינע ווערק זענען איבערגעזעצט געווארן אויף אנדערע שפראכן, צווי"אנד אויף פויליש.

פראיעקטאנט פון זיין מצבה-אנדענק איז געווען אברהם אסטשעגא.

קוואטיר 31, ר' 2.

ענגעלס אין יענעמס לעצטע לעבנס-יארן. פון יאר 1911 רעדאקטאר פונעם "Przegląd Codzienny" — צייטשריפט קעמפנדיקע פאר בירגער-רעכט פאר יידן אויפן רוסישן צעטיילונגס-געביט.

קוואטיר 44, ר' 1.

לעאפאלד מעיעט 1850 - 1912

ליטעראט, קאלעקציאנער פון קונסט-ווערק; מיטגעארבעט מיט פיל ערשטראנגיקע צייטשריפטן; עדיטאר צוו"אנד פון "בריוו" פון יולישש שריפטשטעלערין. פינאנסיעל אונטערגעשטיצט דאס שולוועזן פאר יידישע קינדער. אין זיין צוואה פארשריבן זיין גאנץ פארמעגן אויף בויען אלגעמיינע און פראפעסיאנעלע שולן פאר קינדער אן אונטערשיד פון גלויבן.

קוואטיר 68, ר, 1.

אברהם מארעווסקי 1886 - 1964

אקטיאר, רעזשיסעו פון 1918 ארויסגעטראטן אינעם יידישן טעאטער אין ווילנע, שפעטער אין אמעריקע. נאכן אנפאל פון היטלער-דייטשלאנד אויפן ראטנ-פארבאנד האט ער העכער צען יאר געשפילט אויף די רוסישע בינעס. אין יאר 1956 קערט ער זיך אום קיין פוילן און ווערט איינער פון די ערשטראנגיקע אקטיארן פונעם יידישן מלוכה-טעאטער א"נ פון א.-ר. קאמינסקא.

קוואטיר 64, ר' 1.

יעקב מארטקאוויטש 1878 - 1931

בוקיניסט, ארויסגעבער; אויסשליסלעכער עדיטאר פון סטעפאן זשעראמסקיס ווערק, ווי אויך פון פיל ווערק פון אויסגעצייכנטע שרייבער און פאעטן. ארויסגעגעבן אויך די ווערק פון יאנוש קארטשאק. ספעציאליזירט זיך אין אלבום-אויסגאבעס פונעם פוילישן בוקיניסטן-פאריין און פון דער פוילישער ארויסגעבער-געזעלשאפט.

קוואטיר 31, ר, 1

בראניסלאוו מאנספערל 1890 - 1915

שטודירט מעדיצין, טוער פון אומאפהענגיקייטס-ארגאניזאציעס, לעגיאנען-זעלנער, באטייליקט זיך אין עטלעכע קאמפן; אומגעקומען אין א שלאכט אויף וואליין, קעמפנדיק קעגן דער צאריזשער ארמיי אין גראד פון א לייטענאנט.

קוואטיר 31, ר' 1.

בערנארד מארק 1908 - 1966,

היסטאריקער, פובליציסט. אין פאלקס-פוילן רעדאגירט ער צייטשריפטן, ארויסגעגעבענע דורכן קולטור-געזעלשאפטלעכן פארבאנד פון די יידן אין פוילן; דירעקטאר פונעם יידישן היסטארישן אינסטיטוט אין די יארן 1949 - 1966. פובליקירט מאנאגראפישע ארבעטן ווי אויך דאקומענטן-זאמלונגען וועגן דעו ווידערשטאנד-באוועגונג אין די געטאס (דער עיקר וועגן אויפשטאנד אין וואַרשעווער געטא). פאפולאריזאטאר פון געשיכטלעכן ווישן.

קוואטיר 64, ר' 1.

בער מיזעלס 1798 - 1879

א רב, אנהענגער פון צוזאמענארבעט פון יידן מיט דער פוילישער ווידערשטאנד-באפרייערישער באוועגונג. אנטיילגענומען אין די געווער-ליפערונגען פארן נאוועמבער-אויפשטאנד. ארעסטירט אין יאר 1861 צוליב זיין פאראדענונג אפשליסן די שילן אלס פראטעסט קעגן דעם מחלל זיין דורך די צארישע מושלים די קריסטלעכע קלויסטערס. ערב דעם יאנואר-אויפשטאנד אין 1863 יאר ארויסגעטריבן געווארן פונעם לאנד. באקומענדיק א דערלויבעניש אומקערן זיך קיין וואַרשע, פארנעמט ער זיך מיט א כאריטאטיווער טעטיקייט אוך פארפולקאמט זיין תלמוד-ווישן.

קוואטיר 1, ר' 6.

סטאניסלאוו מענדעלסאן 1857 - 1913

טוער פון פוילישער און אינטערנאציאנאלער ארבעטער-באוועגונג, מיטארגאניזאטאר פון די ערשטע סאציאליסטישע קרייזלער אין וואַרשע. פארפאסער פונעם ערשטן פראגראם פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי. סעקרעטאר פון פרידעריך

אינסטיטוציעס. זיין אנגעלייגטסטע טעטיקייט איז געווען זארגן פאר די יידישע צווינטערס. אויך די שפאלטן פון דער "פאלקס-שטימע" און דעם "ביולעטין" פון יידישן היסטארישן אינסטיטוט האט ער פובליקירט פיל ביאגראפיעס פון יידישע פערזענלעכקייטן, וויל אויך מאנאגראפיעס פון אינסטיטוציעס. זיי זענען ארויסגעגעבן געווארן דורכן יה"א אין פוילן א"נ *Kartki z historii żydów w Warszawie* (בלעטער פאר געשיכטע פון יידן אין וואַרשע אין 19-טן און 20-סטן ס. *XIX i XX* י"ה) באלד נאכן טויט פונעם אויטאר.

קוואטיר 10, ר' 6.

מיכאל לאנדי 1844 - 1861

אנטיילנעמער פון אן אנטיצארישער מאניפעסטאציע אויפן פלאץ זאמקאווי אין וואַרשע דעם 1861.4.8 יאר. אומגעקומען פון א קויל, געטראפן אינעם מאמענט, ווען ער האט אויפגעהויבן דעם צלם, וועלכן האט געהאלטן אן אנדערער מאניפעסטאנט, וועלכער איז אומגעקומען דערנעבן. זיין טויט האט געשאפן אינספּיראציע פאר פיל באהאנדלונגען און פאטישע שאפונגען.

קוואטיר 20, ר' 12.

יוסף לעשטשינסקי, פסעודאנים "כמורנער" 1884 - 1935

מיטגליד פונעם צענטראל-קאמיטעט פון דער יידישער סאציאליסטישער פארטיי "בונד", פארזיצער פון דער צענטראלער יידישער שול-ארגאניזאציע (צישא); פובליציסט.

קוואטיר 31, ר' 2.

שלמה-זלמן ליפשיץ 1765 - 1839

הויפט-ראבינער פון וואַרשע פון 1819 יאר. אויטאר פון עטלעכע ווערק מיט א תלמוד-טעמאטיק, צוו"אנד: *חמדת-שלמה*, וועלכע האבן דערציילט אנערקענונג אין דער ארטאדאקסישער סביבה.

קוואטיר 1, ר' 6.

מיכאל קלעפפיש 1913 - 1943

אינזשיניער, אנפירנדיקער טוער פונעם אונטערערדישן "בונד" אין וואַרשע-
ווער גיטא: פארשטייער פון דער יידישער קאמפס-ארגאניזאציע אין דער פוילישער
וויידערשטאנד-באוועגונג. אומגעקומען מיט א העלדן-טויט בשת דעם אויפשטאנד.
(סימבאליזשער דענקמאל).

קוואטיר 20, הויפט-אלעיע.

יצחק קראמשטיק 1814 - 1889

מגיד, פובליציסט, איניציאטאר פון בויען די ערשטע רעפארמירטע שיל אין
וואַרשע (1852). געהאלטן דרשות אין דער רעפארמירטער שיל אין דער פוילישער
שפראך. אנטיילנעמער אין די פאטריאטישע מאניפעסטאציעס ערב דעם יאנואר-אויפ-
שטאנד פון 1863 יאר. געזופן די יידן צו אקטיוויער סאלידאריטעט מיטן אויפשטאנד,
און דערפאר פארשיקט אינעם הינטערלאנד פון רוסלאנד. שפעטער געווען מיטארבעטער
פון די פוילישע צייטשריפטן פאר דער יידישער באפעלקערונג, אין וועלכע ער האט
פראפאגירט פארשריטלעכע אידעען און טאלעראנץ.

טעקלא קראנענבערג 1775 - 1848

פרוי פון שמואל-אליעזר, דעם וואַרשעווער באנקיר, פראטאפלאסט פון דער
באקאנטער משפחה פינאנסלסטן, אינדוסטריעלער און גיט-באזיצער. מוטער פון לעא-
פאלד, איינעם פון די פארגעשריטענסטע פינאנסיעלער און אינדוסטריעלער אויפן
רוסישן צעטיילונגס-געביט אין פאריקן ליארהונדערט; אפגעשפילט א באדייטנדיקע
ראל בעתן יאנואר-אויפשטאנד אין 1863 יאר. פון זיין דאטאציע איז אנטשטאנען
צוויאנד די האנדלס-שול אין וואַרשע.

קוואטיר 9, ר' 6.

העבריק קראשטשאר 1895 - 1979

געזעלשאפטלעכער טוער, פובליציסט. פאר דער מלחמה 1939 יאר אדמיניסטרא-
טיוער דירעקטאר פונעם קינדער-שפיטאל א"ב פון די בערסאנס און באומאנס. אינ-
טענדענט פון די געטא-שפיטעלער. פון יאר 1945 אדמיניסטראטיוער דירעקטאר ביים
צענטראל-קאמיטעט פון די יידן אין פוילן. שפעטער געארבעט אין ווירטשאפטלעכע

לודוויק הירשפעלד 1816 - 1876

רופא - אנאטאם, פראפעסאר פון וואַרשעווער הויכשולן, מיטגליד פון פיל וויסנשאפטלעכע געזעלשאפטן.

קוואטיר 20, ר' 3.

יוסף אזביצקי, פסעוד. "ביינויש מיכאלעוויטש" 1876 - 1928

אנפירנדיקער טוער פון דער יידישער סאציאליסטישער פארטיי "בונד", פון 1912 יאר מיטגליד פון זיין צענטראל-קאמיטעט. רעדאקטאר פון די פאפולערע צווישן די יידישע ארבעטער אין רוסלאנד צייטשריפטן: "ארבעטער-שטימע", "צייט". אין יאר 1912 האבן זיך באוויזן זיינע זכרונות פון א יידישן סאציאליסט. אינעם אומאפהענגיקן פוילן מיטארגאניזאטאר פון דער "צענטראלער יידישער שול-ארגאניזיע" (צישא). אין די יארן 1925 - 1928 ראטמאן פון דער יידישער קהלה אין וואַרשע; פובליציסט.

פראיעקטאנט פון דער מצבה איז אברהם אסטשעגא.

קוואטיר 31, ר' 2.

יוסף יאנאש 1784 - 1868

סוחר פילאנטראפ. פאר זיין געזעלשאפטלעכער און ווירטשאפטלעכער טעטיקייט באקומען אין יאר 1840 ערן-בירגעררעכט. פראטאפלאסט פון א משפחה באזונדערס פארדינסטפול ביי פלאנצן-צוכט; זיינע זרע-נאכפאלגער געהערן צו די אנגעזעענסטע ספעציאליסטן אויף דעם געביט.

קוואטיר 20, ר' 12.

אסתר-רחל קאמינסקא 1870 - 1925

אקטריסע — "מאמע פונעם יידישן טעאטער". דעביוטירט אין 1888 יאר; ארויס-געטראטן אין פיל לענדער. אין יאר 1913 געשאפן אין וואַרשע א יידיש טעאטער א"ב פון איר מאן אברהם קאמינסקי. אין יאר 1955 האט מען אנגערופן דאס יידישע טעאטער אין וואַרשע מיט איר נאמען.

דעם מצבה-אנדענק פראיעקטירט פעליקס רובינליכט.

קוואטיר 39, ר' 1.

פאוועל גאלדקראוט 1898 - 1978

אן אינזשינעער פון וועגן- און בריקן-בוי. בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה אריינגעטראטן אין דער פוילישער מיליטעריישער ארגאניזאציע /POW/. נאכן 1945 יאר בעמט ער אן אקטיוון אנטייל ביים אפבויען פיל געביידעס אין וואַרשע און אין אנדערע שטעט. מיטבאטייליקער ביים בויען דאס הויז אויפן גזשי-באוער פלאץ אין דער הויפטשטאט, וווּ ס'גיבט נאך איצט די פארוואלטונג פו-בעם קולטור-געזעלשאפטלעכן פארבאנד פון די יידן אין פוילן און דאס יידישע טעאטער. אלס מיטגליד פון דער פארוואלטונג פונעם יידישן היסטארישן אינסטיטוט האט ער ארויסגעוויזן פיל אינטערעס פאר די אלטערטימלעכקייטן פון דער יידישער קולטור.

קוואטיר 10, ר' 5.

בראניסלאוו גראסער 1883 - 1912

טויער פון דער יידישער סאציאליסטישער פארטיי "בונד"; פובליציסט און גלענצנדער רעדנער. דירעקטאר ארויסגעטראטן קעגן דעם צארישן דעספאטיזם; פאליטי-שער פארשיקטער אין די ווייטע רחבותן פון רוסלאנד. כסדר אונטערגעשטראכן די נויטוועגדיקייט פון א פרייבדלעכן צוזאמענלעבן פון דער פוילישער באפעלקערונג מיט דער יידישער. מיט זיין נאמען האט מען אנגערופן פיל קולטורעלע אינסטיטו-ציעס.

קוואטיר 33, ר' 7.

מאקסימיליאן האלפערן 1856 - 1924

פעדאגאג, אנטייליגענטער אין די ערשטע סאציאליסטישע קרייזלעך; פארשיקט אויף סיביר. ארגאניזאטאר פונעם פראפעסיאנעלן שולווועזן, אויטאר פון די ערשטע פראגראמען פאר אזא טיפ שולן אוך פון פיל בראשורן. מיטארגאניזאטר פון דער פוי-לישער געזעלשאפט פון לאנדקענטעניש /PTK/.

קוואטיר 66, ר' 1.

עזריאל-נתן פרענק 1863 - 1924

פובליציסט און געשיכטלער; מיטארבעטער פון די פוילישע און העברעישע צייט-
שריפטן. אויטאר פון די ארבעטן: *Wojny Napoleońskie; Z przeszłości żydowst-*
wa warszawskiego, Z dziejów cenzury ksiąg żydowskich. אלבערגעזעצט אויף
ייִדיש פרעה פון ב. פרוס, וואו אויך מיט פייער אוץ שרועדד און דעם מבול פון ה.
שענקעוויטש.

קוואטיר 44, ר' 1.

יאן גליקסבערג 1784 - 1859

ברודער פון נתנען, עדיטאר פון פיל ביכער, קאלענדארן און צייטשריפטן.
צוו"אנד — *Encyklopedia obrazowa systematyczna, Przewodnik po Warszawie*
(די סיסטעמאטישע אילוסטרירטע ענציקלאפעדיע, וועגווייזער אלבער וואַרשע). מיט-
גליד פונעם אפוטרופסים-ראט אלבערן ייִדישן שפיטאל אין וואַרשע. בעתן נאוועמבער-
אויפשטאנד אין 1830 יאר — מיטגליד פון דער הויפטשטאטישער נאציאנאלער גווער-
דיע.

נתן גליקסבערג 1780 - 1831

בוקיניסט און עדיטאר, פראטאפלאסט פון דער פארדינסטפולער משפחה פאר דער
פויליישער קולטור. ארויסגעגעבן אן ערך 200 ביכער און צייטשריפטן: "Pamiętnik
Warszawski" (וואַרשעווער זכרונות-פנקס, ליטעראריש "Gazeta Literacka" און
צייטונג). אינטערוועניירט בייַ דער מאכט-ארגאנען, פאדערנדיק גלייכבארעכטיקונג
פאר דער ייִדישער באפעלקערונג.

שמואל גאלדפלאם 1852 - 1932

ארצט - נעוראלאג, אייניער פון די פיאנערן-פארשער פונעם נערוון-סיסטעם.
פארזיצער פון דער פארוואלטונג פון דער קינדער-פריינד-געזעלשאפט, מיטגרינדער
פון דער געזעלשאפט: זארג פארן געזונט-צושטאנד פון דער ייִדישער באפעלקערונג
/TOZ/ און פון דער סאנאטאריע פאר גייסטיק-קראנקע "Zofiówka" אין אטוואצק
נעבן וואַרשע.

קוואטיר 33, ר' 11.

משפחה פאיאנס

מאוריצי 1827 - 1897

זיין פובעם אויסגעצייכנטן צייכענער און ליטאגראף — מאקסימיליאן פאיאנס — אידיאסטרייעלער; האט ארגאניזירט א געזעלשאפט פון פלוסשפפארקער אויפן ווייסל, פון וועלכן ער איז געווען דער אייגנטימער. אויף דער אנדענק-מצבה, וואס סימבאליזירט דעם טייך-פארקער, זעט מען די טרייב-ראד פון א שיף מיט א רודער און אנקער.

קוואטיר 40, ר' 11.

פאולינא פון די לאנדאוס — געשטארבן אין 1857 יאר.

אייגע פון די ארייגעלסטע מצבות אויפן בית-עולם.

קוואטיר 3.

לעאן פיינער 1885 - 1945

לורימט. פאר דער מלחמה פונעם 1939 יאר טוער פון "בונד" אין קראקע; אין די יארן פון דער אקופאציע איז ער געווען ווייצעפארזיצער פונעם הילפס-ראט פאר יידן "זשעגאטא" אונטערן פסעודאנים "מיקאלאי". דאס איז געווען א קאנספיראטיוו געזעלשאפטלעכע ארגאניזאציע בייי דער רעגירונגס-דעלעגאטור פארן לאנד, וואס האט מיטגעהאלפן די אויסבאהאלטנדיקע זיך יידן, ווי אויך די אזאלירטע אין געטאס און קאנצלאגערן.

די "בונד"-קוואטיר בייי דער הילפט-אלעיע.

עדוואַרד פלאטא 1868 - 1932

מיטגרינדער פון דער פוילישער בעוראלאגיע, אויטאר פון פיל פיאנעריש ארבעטן אויף דעם דאזיקן געביט. זיין פארדינסט איז באשטאנען צוו"אנד אינעם פאנאנדערבוי פונעם יידישן שפיטאל אין וואַרשע. מיטגליד פון פיל ווייסנשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין לאנד און אין אויסלאנד.

פראיעקטאנט פון דער מצבה — מיעטשיסלאוו לובעלסקי.

קוואטיר 10, ר' 3.

שמואל דיקשטיין 1851 - 1939

מאטעמאטיקער, וויסנשאפט-געשיכטלער, פראפעסאר פונעם ווארשעווער אוני-
ווערסיטעט, אויטאר פון פיל ארבעטן, מיטגליד פון אינלענדישע און אויסלענדישע
וויסנשאפטלעכע געזעלשאפטן. קוראטאר פונעם יידישן קהלה-מוזעי א"נ פון מאיר
בערסאן.

יעקב דינעזאן 1856 - 1919

שרייבער, שעפער פונעם סענטימענטאלן ראמאן אין דער יידישער שפראך, זיי-
ער פאפולער בייַ די לייענער אדאנק זיין צוגענגלעכער און קאליפולער שפראך;
אויטאר פון פיל דערציילונגען פאר קינדער. זיינע פאפולערסטע שאפונגען: דער
שווארצער יונגערמאנטשק, יאסעלע, קינדערישע נשמות.

פראיעקטאנט פונעם מאוזאלעי — אברהם אסטשעגא.

קוואטיר 44, ר' 1 (אין א געמיינזאמען מאוזאלעי מיט יצחק-לייב פרץ און שמעון
אנ-סקי).

אנטאני אייזענבאום 1791 - 1852

דירעקטאר פון ראבינער-שול אין וואַרשע; אנהענגער פון דער אויפקלערונגס-
באוועגונג "השכלה". אין די יארן 1823 - 1824 ארויסגעגעבן א צייטשריפט אין
דער פוילישער און דייטשישער שפראך "Dostrzegacz nadwiślański"/"Der Beobach-
ter an der Weichsel/, אין וועלכן ער טרעט ארויס אלס אנהענגער פון דער
גלייכבארעכטיקונג פאר דער יידישער באפעלקערונג.

קוואטיר 1, ר' 2.

יעקב עפשטיין 1771 - 1843

פראטאפלאסט פון דער באקאנטער משפחה אינדוסטריעלער און ווירטשאפטלעכע
עסקנים. אנטיילנעמער פונעם קאסטשושקא-אויפשטאנד. אפוטרופוס און פילאנטראפ
לטובת דער בוילונג פונעם יידישן שפיטאל און שיל בייַ דער דאנילאוויטשאווסקע-
גאס.

קוואטיר 9, ר' 10.

יצחק צילקאוו 1841 - 1908

א מגיד, וועלכער האט זיך געוואגט בשעת דער פייערלעכער דערעפענונג פון דער גרויסער שיל אין וואַרשע ארויסטרעטן מיט א דרשה אין דער פוילישער שפראך ביי דער אנוועזנהייט פונעם צארישן גובערנאטאר. ערשטער יידישער איבערזעצער פונעם תנ"ך אויף פויליש; האט פובליקירט א זאמל-ווערק פון זיינע דרשות ולי-מודים, אין זיין לויה האבן זיך אויך צאלרייך באטייליקט פאליאקן.

אדאם טשערניאקאוו 1880 - 1942

אינזשיניער, פאליטישער און געזעלשאפטלעכער טוער, פארזיצער פונעם צענט-ראלן יידישן האנטווערקער-פארײן; סענאטאר אין די יארן 1931 - 1935; פארזיצער פון דער יידישער רעליגיעזער קהלה. בשעת דער אקופאציע (ביז יולי 1942 יאר) פאר-זיצער פונעם יודענראט — אן אינסטאנץ, געגרינדעט דורך די היטלעריסטן, מיט אן אדמיניסטראטיוון כאראקטער און בארופן אויסצופילן די אקופאנטישע פארארדענונ-גען. געצוונגען דורך דער געסטאפא אונטערצושרייבן א באקאנטמאכונג וועגן א ג-צוונגענער אויסזידלונג פון די יידן, איז ער באגאנגען זעלבסטמארד דעם 22-סטן יולי 1942 יאר אלס פראטעסט קעגן דעם, וויל ער האט זיך אפגעגעבן א דין וחשבון, אז די יידן וועלן דעפארטירט ווערן אין די טויט-לאגערן.

אויפן דענקמאל א פראגמענט פון נאַרוויזס א געדיכט: "וואס האסטו פאר אטען אפגעטאן, סאקראט", ווי אויך א ווערסעט פון יחזקאל אין דער העברעישער שפראך. (קאפיטל - ט"ז, פסוק - ו').

קוואטיר 10, ר' 3 - 4.

חיים דאוויזסאן 1760 - 1854

הויפט-ראבינער פון וואַרשע אין די יארן 1839 - 1854, באקאנט פון זיין גרינדלעכן יודאיסטישן ווישן. בשעתן נאוועמבער-אויפשטאנד אין 1830 יאר האט ער ארגאניזירט הילף פאר די אויפשטענדלער. ביי דער מיינונג, אז יידן דארפן קענען די פוילישע שפראך, איז ער מסקים געווען, אז מ'זאל איבערזעצן די העב-רעישע מחזורים.

יאו בערסאן 1829 - 1913

אינדוסטריעלער, גיטבאזיצער, פילאנטראפ, פארזיצער פונעם קאמיטעט פאר בויען די גרויסע שיל אין וואַרשע; קוראטאר פון דער אגראַרער שול פאר יידישער יוגנט אין טשענסטאַנזיעוו; פונדאטאר פון יתומים-היימען און קאלאניעס פאר קינדער אן אונטערשיד פונעם גלויבן.

קוואטיר פון די בונדישע קעמפער אינעם וואַרשעווער געטא

געמיינזאמער אנדענק-קבר פאר די געטא-קעמפער — מיטגלידער פונעם "בונד" און יוגנט-ארגאניזאציע פון דער דאזיקער פארטיי — "צוקונפט".

אבראשא בלום 1905 - 1943

אינזשיניער, אנפירנדיקער טוער פונעם אונטערערדישן "בונד" אין וואַרשעווער געטא. אומגעקומען העלדיש בעתן אויפשטאנד אין אפריל 1943 יאר.

קוואטיר 20 — הויפט-אלעיע.

זלגמונט ביכאווסקי 1865 - 1934

אויסגעצייכנטער רופא — נעוראלאג, ארדינאטאר פונעם שפיטאל "פשעמיעניע-ניא פאנ'סקיעגא" 1892 - 1912, פארזיצער פון דער יידישער קעגנשווינדזוכט-געזעלשאפט "בריאות - געזונט"; אסעסאר פונעם וואַרשעווער מאגיסטראט.

די אנדענק-מצבה האט פראיעקטירט אברהם אסטשעגא.

קוואטיר 10, ר' 4.

גבריאל צענטנערשווער 1841 - 1917

בוקיניסט, עדיטאר, אנטיילנעמער אינעם אויפשטאנד פון 1863 יאר; האט ארויסגעגעבן העכער 200 ביכער. לויט זיין איניציאטיוו האט זיך באווירן דער ערשטער עלעמענטאר פאר יידישע קינדער פארן לימוד פון דער פוילישער שפראך.

קוואטיר — אומבאקאנט.

מיכאל בערגסאן 1831 - 1919

געזעלשאפטלעכער טויער, פילאנטראפ, יוצא משרש פון שמואל זביטקאווער — שעפער פונעם יידישן צווינטער אויף פראגע, פארזיצער פון דער יידישער קהלה אין ווארשע אין די יארן 1896 - 1918, אפוטרופוס פון פיל געזעלשאפטלעכע פאר-אייניקונגען, צוו"אנד פון דער אגראריר יוגנטליכער שול אין טשענסטאכיעוו נעבן גרויעץ. איניציאטאר פון דער בויונג פון א בנין פאר שולן און אינסטיטו-ציעס ביי דער יאגעללאנער גאס אין ווארשע (וועגן וואס ס'אינפארמירט דער אנ-דענק-טאוול).

קוואטיר 33, ר' 10.

אלגנאצי בערנשטיין 1836 - 1909

זאמלער פון שפריכווערטער, מיטשעפער פון דער ביבליאטעק ביי דער גרויסער שיל אין ווארשע. זיין פריוואטע ביבליאטעק, די רייכע זאמלונג פון שפריכווער-טער האט ער איבערגעווירזן דער קונסט-אקאדעמיע אין קראקע. דאס געפינט זיך איצט אין דער יאגעללאנער ביבליאטעק.

מאיר בערסאן 1787 - 1873

סעניאר פון דער עדה פילאנטראפן און געזעלשאפטלעכע עסקנים, שעפער פון דער פונדאציע פאר א קינדער-שפיטאל ביי דער שליסקע-גאס, וועלכער טראגט דעם פאמיליע-נאמען פון די בערסאנס און באומאנס, היינטצוטאג שפיטאל א"נ פון "קינ-דער פון ווארשע"; אפוטרטפוס פון דער ראבינער-שול און איבערן יידישן שפיטאל.

קוואטיר 26, ר' 2.

מאטיאס בערסאן 1824 -1908

קאלעקציאנער פון קונסט-ווערק און קולטור. אין 1904 יאר איבערגעווירזן זיינע זאמלונגען דער יידישער קהלה. זיינע קאלעקציעס האבן געשאפן דעם אנפאנג פארן מוזיי פון יידישע אלטערטימלעכקייטן, וואס טראגט זיין נאמען. אנדערע זיי-נע זאמלונגען האט איבערגענומען דער נאציאנאלער מוזעי אין ווארשע. אויטאר פון ארבעטן אויף דעם געביט.

קוואטיר 26, ר' 2.

שמעון אשכנזי 1867 - 1935

היסטאריקער, דיפלאמאט. פראפעסאר פונעם לעמבערגער אוניווערסיטעט 1902 - 1914. בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער געווען מיטגליד פונעם קאמיטעט אויבער די קרבנות פון דער מלחמה אויף די פוילישע געביטן. אין די יארן 1920 - 1923 איז ער דער ערשטער פוילישער באפולמעכטיקטער מיניסטער ביי דער פעלקער-ליגע אין זשענעווע.

געפארשט די' געשיכטע פון פוילן ביים סוף אכצנטן און אין דער ערשטער העלפט נייַנצנטן י"ה; פארנומען זיך מיט דער געשיכטע פון אינטערנאציאנאלע און דיפלאמאטישע באציונגען. זיינע ווערק האבן אקצענטירט מיינונגען וועגן שטאנד-האפטיקייט פון פאלק, וואס האט זיך אנטפלעקט אינעם פארביסענעם קאמף פאר צוריק-דעראבערן די אומאפהענגיקייט. דערצו ליגן פיל היסטאריקער. זיינע הויפט-ווערק: *Książę Józef Poniatowski, Rosja, Polska 1815 - 1930, Łukasiński, Napoleon a Polska.* - פירשט יוזעף פאניאטאווסקי, רוסלאנד, פוילן אין די יארן 1915 - 1930, לוקאשינסקי, נאפאלעאן און פוילן).

די ארויסגעגעבענע אין יאר 1919 באהאנדלונג *Gdańsk a Polska* (אויבערגע-זעצט אויף עטלעכע שפראכן) האט אויבערציגעוודיק באגרינדעט פוילנס באזיצרעכט צו דער דאזיקער פארט-שטאט.

קוואטיר 10, ר' 6.

מאיר באלאבאן 1877 -1942

היסטאריקער, פעדאגאג, פובליציסט, פראפעסאר פונעם וואַרשעווער אוניווער-סיטעט; ארגאניזאטאר און דירעקטאר פון א רבנישן סעמינאר, מיטגרינדער און רעקטאר פונעם אינסטיטוט פאר לודאיסטישע לימודים. אומדערמידלעכער פארשער און פאפולא-ריזאטאר פון דער אלגעמיינער געשיכטע פון יידן, און דער עיקר פון דער געשיכטע פון יידן אין פוילן. געשריבן אין דער פוילישער, יידישער און העברעישער שפראך.

הויפט-ווערק: *געשיכטע פון יידן אין קראקע און אין קוזמיר 1304 - 1868, היסטארישע אלטערטימלעכקייטן פון יידן אין פוילן* און א דריי-בענדיק ווערק גע-שיכטע אוך יידישע **ליטעראטור**, ביבליאגראפיע פון יידישער געשיכטע אין פוילן אין די יארן *1900 - 1930*.

קוואטיר 9, ר' 10.

ביאגראפיעס

שמואל אדאלבערג 1868 - 1939

לויט דער בילדונג און בארוף — א פילאלאג. אין 1863 יאר אנגעהויבן בא-ארבעטן פוילישע שפריכווערטער אין דער פארם פון א מאנומענטאלן "בוך פון פוילי-שע שפריכווערטער", וואס האט זיך באווירן אין יאר 1894. דאס דאזיקע ווערק מיט 300 טוזנט פונדאמענטאלע שפריכווערטער און נאך אזויפיל אפנויג-מאמרים האט גע-שאפן א קולטורעלן סך-הכל פון פיר יארהונדערטער. אדאנק דעם איז דאס רוב מאטער-יאלן, וואס האבן אפילו געגריכט ביזן מיטלאלטער, און פאראנענע ביז-איצט בלויז אין נישטצוטריטלעכע האנטשריפטן און דרוקן, זענען געווארן א כלל-איגנטום, סיי אין פוילן, ווי אויך אין דער גאנצער וועלט.

היינטצוטאג, אנשפארנדיק זיך אויף אדאלבערגס ווערק, האט א רעדקאלעגיע אונטערן פארזיץ פונעם פראפ. זולינאן קשלזשאנאווסקי, ארויסגעגעבן א "נייע בוך פוילישע שפריכווערטער און גלייכווערטער".

שמעון אנ-סקי שלמה-זיינוול ראפאפארט 1863 - 1920

יידישער שרייבער און פאלקלאר-פארשער. אונטערן איינפלוס פון דער רעווא-לוציע פון 1905 יאר האט ער געשאפן "די שבועה". די דאזיקע לידאיז געווארן דער הימן פון די יידישע סאציאליסטן. אין יאר 1919 האט זיך באווירן אנ-סקיס זיטן-דראמע דער דיבוק, איבערגעזעצט אין פיל שפראכן; ביזן היינטיקן טאג ווערט דער דיבוק געשפילט אויף פיל וועלט-בינות. אנ-סקיס זאמלווערק אין פופצן בענדער איז ארויסגעגעבן געווארן אינעם צווישנמלחמה-פעריאד אין ווארשע.

דער מאוזאלעי איז אברהם אסטשעגאס ווערק.

קוואטיר 44, ערשטע ריי אין א געמיינזאמען קבר מיט י. ל. פרץ און י. דינעזאן.

...״נישט ווייכטיק ווו ליגן וועט דיין געבייַן,

וויייל דער קבר דיינער וויידער געעפנט וועט זיין;

און אנדערש וועט מען דיך שאצן!״...

ביי דער הויפט-אלעיע, נישט ווייט פונעם טשערניאקאוו-דענקמאל — סימבא-לישע דענקמעלער פון די העלדישע געטא-אויפשטענדלער אין פרילינג 1943 יאר; צ״א פון די טויער פונעם ״בונד״. עס שטייט פאר אונדז א מאן מיט א ביקס אין איין האנט, און א גראנאט — אין דער צווייטער — אויפגעהויבענער. ביים פאסעק א פאטראנטאש, ביי דער זייט — א פעלד-טאש מיט מאפעס, און די ברידסט גארטלט אים ארום א רימען.

די היטלעריסטן האבן נישט באווידזן פארניכטן דעם צווינטער ביי דער אקא-פאוע-גאס, אבער עס געפונען זיך שוין נישט דא דאס אמאליקע טהרה-הויז און אג-דערע, נייטיקע אין אזא ארט פון אייביקער רו, אביעקטן. דער איצטיקער צושטאנד פונעם בית-עולם איז געווען און איז אן אביעקט פון טיפער זארג פון פיל מענטשן.

דער מורה-דרך איבערן בית-עולם, צוגעגרייטער דורכן פארדינסטפולן כלל-טויער הענריק קראשטשאר (ביי דער מיטהילף פונעם אויטאר פונעם אריינפיר-וואגן), אנטהאלט אן ערך הונדערט קורצע ביאגראפיעס פון פערזאנען באזונדערס חשובע צום דערמאנען. אין טייל ביאגראפיעס פעלן דייטלעכע אינפארמאציעס וועגן דעם מקום-מנוחה פון די דאזיקע פערזאנען, וויייל ס׳האט זיך נאך ביז איצט נישט אייבגעגעבן אויפזוכן זייערע דענקמעלער.

דער אויטאר פון די דאזיקע ווערטער האט זיך אנגעשפארט אויף די ארבעטן פון לעאן פשיסוסקער יידישע צווינטערס אין ווארשע *(1936)*, ווי אויך פון ד״ר אלגנאצי שיפער יידישע בית-עלמינס אין ווארשע *(1938)*.

הענריק זימלער

זיי: דענקמאל פון סטאניסלאוו מענדעלסאן מיטקעמפער מיטן שעפער פון דער פוילי-
שער ארבעטער-באוועגונג — לודוויק ווארינסקי; דענקמאל פון פעליקס פערל —
אנגעזעענעם טויער פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי, סיום-דעפוטאט; און
טראץ דעם קברים פון די אנפירנדיקע טויער פון דער יידישער סאציאליסטישער פאר-
טיי "בונד": יוסף אידביצקי — "מיכאלעוויטש" און יוסף לעשטשינסקי — "כמור-
נער".

אין 1939 יאר האבן אין וואַרשע געווינט 350 טויזנט יידן. דא האבן די
היטלעריסטישע אקופאנטן איינגעאַרדנט דאס גרעסטע אין די אקופירטע דורך זיי לענ-
דער — געטא. דער צווינגטער ביי דער אקאפאוועי-גאס האט זיך געפונען אויסער דעם
"געשלאסענעם באצירק". אין סאמע סוף פון דער הויפט-אלעיע, דארט, ווו ס'זענען
שוין מער נישט פאראן קיין קברים, הייבט זיך אן א שטח באוואקסן מיט הויכן גראז
אזש ביזן מויער. דא געפונען זיך שוין נישט קיין שום לוחות. אויף דעם ארט איז
מען מקבר געווען די אלע, וועלכע זענען נאך געשטארבן פארן ליקווידירן דאס גע-
טא — פון הונגער, טיף, אין פארלאָזטע ווינקלען, ציי סתם אויף דער גאס. די
מיטארבעטער פון דער חברה קדישא האבן טאגטעגלעך אויף האנט-וועגלעך צונויפגע-
קליבן אויף די גאסן מתים, זיי הויפנווייז באשטאט אויף די וועגלעך, און דאן
אדורכגעשניטן די אקאפאוועי-גאס און אריינגעפירט זייער "משא" אויפן צווינגטער,
וועלכער איז געווען אויף דער א"ג "ארישער זייט", און דארט געבראכט צו קבורה
די טויטע.

לאמיר זיך אויף א ווייל פארהאלטן ביי דער מצבה פונעם פרעזעס פון דער
יידישער גמינע /קהלה/ — אדאם טשערניאקאוו, וועלכער האט פון הארבסט 1939 יאר
ביזן 22-סטן יולי 1942 יאר "פארוואלטעט" מיט די מענטשן פארשפארטע אינעם געטא
אויפן סמך פון די אנגעווארפענע דורך די היטלעריסטן "רעכט". וועו די דייטשן
האבן געפאדערט פון אים, ער זאל צוגרייטן טראנספארטן פון מענטשן, כדי "אויס-
זידלען זיי" פון וואַרשע, איז ער באגאנגען זעלבסטמארד. אויפן דענקמאל האט מען
אויסגעקריצט אין דער פוילישער און העברעישער שפראך א ווערסעט פון יחזקאל און
א פראגמענט פון נאַרווידס אפערז, וועלכער ענדיקט זיך מיט די דאזיקע ווערטער:

ישעיהו "וועקן טאג פון אלגעמיינער התפשרות". אויטאר פונעם באשאפענעם אין יאר 1924 מאנומענט איז געווען אברהם אסטשגא.

אויפן בית-עולם ביי דער אקאפאוועג-גאס זענען באערדיקט מענטשן פארדינסטפולע פארן לאנד און זיין פאנאנדערבלי אין פארשידענע געביטן פון לעבן, ווי אויך פאר דער ייִדישער געזעלשאפטלעכקייט: שמעון אשכנזי — אייִנער פון די אנגעזעענסטע פוילישע היסטאריקער און דיפלאמאט; שמואל דיקשטיין — מאטעמאטיקער, געשיכטלער פון ווישן, פראפעסאר פונעם וואשעווער אוניווערסיטעט; סאמועל ארגלבראנד — עדיטאר פון דער ערשטער פילבאנדיקער פוילישער אלגעמיינער ענציקלאפעדיע; אויסגעצייכנטע מעדיקער, כלל-טוער: עדוואַרד פלאטא, שמואל גאלדפלאם, זיגמונט ביכאווסקי. פאר דער מצבה פון לודוויק זאמענהאף, דעם שעפער פון עספעראנטא-שפראך, טרעפן זיך אפט צוזויף די אנהענגער פון דער דאזיקער שפראך, געקומענע פון פארשידענע לענדער.

אויפן דאזיקן צווינטער וועלן מיר זיך אויך אנשטויסן אויף מצבות פון עטלעכע געניראציעס מיטשעפער פון דער איבדוסטריע און האנדל אין פוילן: די משפחות — נאטאנסאן, עפשטיין, טעפליץ, בערסאן, וואוועלבערג, פאיאנס. געווען זענען צווישן זיי אפוטרופסים, אונטערשטיצנדיקע ביד רחבה דעם פאנאנדערבלי פון קולטור און בילדונג.

שפריזנדיק מיט דער הויפט-אלעיע, פארהאלטן מיר זיך פארן דענקמאל פון העניריק וואַהל, מיטגליד פון דער אונטערערדישער נאציאנאלער רעגירונג בשעת דעם יאנואר-אויפשטאנד. אויף די ראנדן פונעם בית-עולם זענען באערדיקט די זעלבער, אומגעקומענע בעת דער מלחמה אין יאר 1920. עטוואס נעענטער, אין דער קוואטיר נ'ר 3 — דער דענקמאל פאר די זעלבער און אפיצירן, געפאלענע אין קריג מיט דייטשן — אין סעפטעמבער 1939 יאר.

נישט ווייט פונעם מאוזאלעי פון די דריי ייִדישע שרייבער געפינט זיך דער קבר פון אסתר-רחל קאמינסקא — "די מוטער פון דער ייִדישער ביבה". דער קבר-דענקמאל איז געשטעלט געווארן אין 1926 יאר.

פיל זענען פאראן אויפן בית-עולם דענקמעלער אנזעעוודיקע אדער באשייִדענע, געווידמעט קעמפער פאר סאציאלער גערעכטיקייט און פארשריט. אט זענען עטלעכע פון

וועך צדקה אויף רעליגיעזע צוועקן און פאר ארעמעליים. באלד ביים אריינגאנג, אנטקעגן דעם בית-עולם-טויער, צייכנט זיך אויס אין דער ערשטער קוואטיר דער אהל פונעם ערשטן וואַרשעווער רב — שלמה-זלמן ליפשיץ ז"ל — געשטארבן אין דער ערשטער העלפט פארגאנגענעם י"ה. דערנעבן א מער באשיידענער אהל פונעם פראגער רב מושקאט, פארשטארבענעם אין 1868 יאר. אין דער טיף פונעם צווינטער געפינט זיך נאך אן ערך צען אהלים אין א שלעכטן צושטאנד, ווו עס רוען די געביינער פון די רבנים, צוויאנד: פון בריסק, מאגילניץ, מאדזשיץ און פון פעלצאוויזנע (א פארשטאט פון וואַרשע).

דער ערשטער אויפשריפט אין דער פוילישער שפראך איז אויסגעקריצט געווארן אין 1855 י. אויפן קבר פונעם דירעקטאר פון דער ראבינער-ישיבה — אנטאני אייזענבאום. שפעטער זענען די אויפשריפטן שוין אוועק געמישטע: פוילישע, זעלטן אין דער יידישער שפראך; אייגנצלנע אויפשריפטן אין דייטש און רוסיש (בימי די צעטיילונגען).

דער עלטסטער איז דער קבר פון דער פרוי יונגהאף, פארשטארבענער אין 1804 יאר, אלמנה נאך א סוחר און שטאט-בירגער פון וואַרשע; עטלעכע יארצענדליק שפעטער איז דער קבר רענאווירט געווארן. (קוואטיר 9, רייה 9).

אפט קאן מען דא אנשטויסן זיך אויף מצבות אויסגעפירטע דורך באקאנטע אין זייער צייט ארטיסטן-סקולפטארן: דוד פרידלענדער, מיעטשיסלאוו לובעלסקי, אברהם אסטשעגא, פעליקס רובינליכט, הענריק שטיפעלמאן.

טייל קברים זענען דענקמעלער פון א גרויסער ארטיסטישער וואַרט. צוויאנד: דער קבר פון בער זאבענבארג — זיין פון שמואל זביטקאווער, דעם אנטענאט פון דעם באקאנטער משפחה בערגסאנעס. די בארעליפען אויפן קבר שטעלן מיט זיך פאר פון אייזיט סצענעס אויף ביבלישע מאטיוון (צייב: "על נהרי בבל"), און פון דער צווייטער — דער אויסזיכט פון דעם פראגער וויינקל מיט דער נחלה פון בני-זביטקאווער. דער דאזיקער מאנומענט איז אנטשטאנען אין יאר 1831, און זיין אויטאר איז דוד פרידלענדער.

דער מאזאלעי פון די דריי באדייטנדיקע יידישע שרייבער: פרץ, דינעזאן און אנ-סקי האט א געשטאלט פון א קליינעם היכל, פאר וועלכן מ'האט באשטאט צוויי באפליגלטע לייבן. אינעווייניק, אינעם קופאל /כפה/ — א בארעליף מיטן חזון-

דער בית-עולם ביי דער אקאפאורע, וועמענס שטח פארנעמט אן ערך 30 העקטאר, איז איינגעטיילט אויף אלעיעס, קוואטירן און רייעס. קוואטירן איז פאראן איבער 100. פארן אויסברוך פון דער מלחמה אין יאר 1939 איז דא באערדיקט געווען אן ערך 150 טויזנט מתים. ביי דער הויפט-אלעיע, אינעם הינטער-פלאן פונעם בית-עולם, לאזן זיך מערקן אנשיטן, וועלכע מ'האט אנגעהויפנט אויף די אלטע קוואטירן, נאכן באזייטיקן די שטייענדיקע דארט מצבות. דאס איז געווען נויטוועגדיק צוליב דער ענגשאפט און מאנגל פון שטח צו פארגרעסערן דעם געביט (אזא לאגע האט זיך געשאפן אן ערך אין 1915 יאר).

במשך פון פיל יארן האט מען, לויט די רעליגיעזע פארשריפטן, מקבר געווען מתים לויט די געשלעכטן אין באזונדערע קווארטאלן.

אויף פיל מצבות מערקן זיך סימבאלישע פיגורן: לייבן, הירשן, געוויקסן, יינגע ביימער אין דער העלפט איינגעבראכענע, וועו דער פארשטארבענער איז געווען א יינגער מענטש. אויף מצבות פון כוהנים — הענט צונויפגעליגטע צום בענטשן /דיחונען/. אויף אנדערע — הענט האלטנדיקע א קריג מיט וואסער צום נטילת ידים פאר די כוהנים, וואס האט באדייט, אז דער פארשטארבענער האט געשטאמט פונעם שבט לוי (איינער פון די זין פונעם פאטריארך יעקב). לויטן רעליגיעזן דין זענען די לויים פארפליכטעט געווען צו באדינען די כוהנים. אן אויסגעקריצטע אויף א מצבה האנט, וואס ווארפט אריין א מטבע אין א צדקה-פושקע, האט באדייט, אז דער פארשטארבענער איז געווען א בעל-צדקה; עטלעכע איינגעסדרטע ספרים — האבן באדייט, אז דא האט זיין מקום-מנוחה א למדן.

דער געשטאלט פון מצבות האט זיך געענדערט. פון אנפאנג, לויט די רעליגיעזע פארשריפטן, איז ער געווען אן אייניייטלעכער: א הויכער שטיין פון אויבן פארקייעלעכדיקט. מיט דער ציט האבן מענטשן פארמעגלעכע, באיינפלוסטע מיטן ציטראט, אנגעהויבן שטעלן פאר זייערע קרובים מצבות לויטן לויפיקן סטיל. ס'רוב מצבות איז געווענדט אויף מזרח — צו ירושלים. די מצבה-אויפשריפטן, טראץ די געגעבענע וועגן בר-מנן, פארמאגן אפט א תהילים-פסוק. עס ציען די אויפמערקזאמקייט די מאזאלעיען, אויף העברעיש אהלים, וואס באדייט — געצעלטן, אינעם בוכשטעבלעכן זין פון וואסר. זיי וועלן געשטעלט אויף קברים פון באקאנטע און געשעצטע רבנים. ביי די אהלים פלעגן גלויביקע אפט מתפלל זיין בצבור און מנדב גע-

א שטיינער-שתיקה,

א בלעטער-געדויש...

טריט-ביי-טריט דורך דער בית-עולם-געשיכטע

דער בית-עולם ביי דער אקאפאוועג-גאס 49 איז היינטצוטאג דער איינציקער יידישער בית-עולם אין וואַרשע. געגרינדעט אין אנפאנג 19-טן י"ה, איז ער דאן געווען דער צווייטער אין דער הויפטשטאט נעבן דעם עקזיסטירנדיקן זינט א געווי-סער צייט בית-הקברות אויף פראגע (פארשטאט פון וואַרשע).

דער ערשטער יידישער צווינגיער פאר די איינוווינער פון פראגע און פאר די אַרומיקע ישובים איז פארליגט געווארן אין 1780 יאר. צו יענער צייט האבן יידן נאך נישט באקומען קיין ווין-רעכט אין וואַרשע. דער פראגער בית-עולם איז אנט-שטאנען לויט דער איניציאטיוו פון יוסף-שמואל יאקובאוויטש (פאמיליע-נאמען לויטן טאטנס נאמען), וועלכן מ'האט פאפולער געהופן שמואל זביטקאווער (וואר-שיינלעך איז ער געבוירן געווארן אינעם דארף זביטקי, וואס געפינט זיך היינט אינעם קרייז פון גרויס-וואַרשע, ביים מיעדזשינער וואַל /אנשיט/). ער איז גע-ווען אויסערסט פארמעגלעך, האט ארגאניזירט א באנק-געזעלשאפט, באזיצט פארשידע-נע אונטערנעמונגען און געווען א מיליטערישער שפיליטער. אלס אנערקענונג האט אים דער קעניג סטאניסלאוו אויגוסט פאניאטאווסקי געשענקט א שפליטער פון זיין לייב-אייגנטום אויף טארגוווועק, הארט נעבן יענערצייטיקער פראגע און האט אים דערלויבט פארליגן א צווינגטער 150 ארשין די לענג און אזויפיל די בריייט, ווי אויך א בנין פאר א גייסטלעכן /קברן/.

דער דאזיקער בית-הקברות האט עקזיסטירט ביז דער היטלעריסטישער אקופאציע. הארט איז באערדיקט געווארן זיין פארליגער, נאך וועלכן ס'האט געירשנט דעם נא-מען די טייל פון היינטיקער פראגע — די א"ג שמולאוויזנע. פון די זעלטענע פער-זענלעכקייטן, באערדיקטע אויף דעם דאזיקן בית-עולם, דארף מען דערמאנען אברהם שטערן (1769 - 1842), דעם מיטגרינדער פון דער מאטעמאטישער מאשין, דעם באפריי-דעטן מיט סטאניסלאוו סטאשיץ.

Henryk Kroszczor
Henryk Zimler

CMENTARZ ŻYDOWSKI W WARSZAWIE
JEWISH CEMETERY IN WARSAW

דער ייִדישער פּית־עולם אין וואַרשע

הילע, שוץ-הילע און טיטל-זייט פראיעקטירט —

אנדזשעי פילין

אויטארן פון די אויפנאמעס (לויט די נומערן פון דער אילוסטראציעס-רשימה):

מאניקא קראיעווסקא (1, 6, 9, 10, 13, 17, 20, 23, 24, 27, 30);

וולאדזשימיעזש פראשעק (4, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 28, 29).

רישארד זשיעמאק — שוץ-הילע

רעדאקטאר —

דאנוטא וויילאנאווסקא

ענגלישע איבערזעצונג —

מיעטשיסלאוו שיערפינסקי

יידישע איבערזעצונג און אי-בי-עם-דרוק —

אפרים אפרת

ארויסגעגעבן ביי דער מיטהילף פון יידישן היסטארישן אינסטיטוט אין פוילן

געדרוקט אויף פאפיר — געשאנק פון דער בריטישער

און אויסלענדישער ביבליאטעק געזעלשאפט

Copyright by

PANSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

Warszawa 1983

ISBN 83-01-04304-0

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

CMENTARZ ŻYDOWSKI W WARSZAWIE JEWISH CEMETERY IN WARSAW

ERRATA

IN THE ISSUE THE FOLLOWING CORRECTIONS SHOULD BE MADE:

Strona Page	Jest instead of	Powinno być read
21 [16]	*Moniszc*	*Monisz*
33 [6]	I. Dinezon	J. Dinezon
42 [15]	LESZCZYŃCKI	LESZCZYŃSKI

H. Kroszczor, H. Zimler, *Cmentarz Żydowski w Warszawie*

הענריק קראָשטשאָר
הענריק זימלער

דער יידישער כּיח־עולם אין וואַרשע

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

וויסנשאפטלעכער מלוכה־פארלאג
וואַרשע 1983